

Vlivy institutu podmíněného propuštění na možnosti získání a udržení zaměstnání po opuštění výkonu trestu

Jiří Mertl, Pavel Bareš

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.
Praha
2020

(dokument neprošel jazykovou korekturou)

Obsah:

Úvod	2
Probace jako nástroj sankční politiky.....	3
Teoretické poznatky o uplatnění probace v praxi a hlavní východiska výzkumu	4
Probace a podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody v ČR	12
Probace a podmíněné propuštění z VTOS s dohledem jako předmět výzkumu.....	16
Metodologie výzkumu	35
Zjištěné poznatky.....	37
Diskuze nad poznatky a závěr	63
Literatura	70

Úvod

Osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody (dále jen „VTOS“) se po návratu z vězení ocitají ve velmi nepříznivé sociální situaci, pro níž je charakteristické jejich marginální postavení ve společnosti. Dochází, a to souběžně na různých úrovních, k jejich sociálnímu vyloučení, výrazně se zhoršují, či jsou pro ně zcela nedostupné, možnosti jejich participace na běžném společenském fungování, a tedy i možnosti jejich opětovného začlenění do společnosti. Možnost jejich návratu do běžného života tak značně ztěžuje řada různých překážek a výrazně díky tomu narůstá i riziko recidivy kriminálního jednání (srov. např. Mertl, Bareš 2017, 2018; Tomášek et al. 2017).

Právě z těchto důvodů je velmi důležitou oblastí výzkumu fungování systému postpenitenciární péče, respektive obecněji návazné péče či služeb a programů dostupných nebo přímo určených osobám propuštěným z výkonu trestu. Některé poznatky týkající se této problematiky (jako např. nedostupnost služeb v určitých regionech, vliv záznamu v Rejstříku trestů na možnosti získání zaměstnání apod.) se přitom v podstatě stejnou měrou týkají všech propuštěných osob. V řadě situací je ale potřebné reflektovat, že osoby propuštěné z VTOS představují velmi heterogenní skupinu a osoby reprezentující tuto cílovou skupinu se liší v celé řadě velmi významných ohledů.

Jednou z hlavních okolností, která přitom může mít na situaci propuštěné osoby značný dopad v mnoha různých životních situacích, je, zda osoba byla propuštěna podmíněně nebo po skončení doby trvání trestu („pevný výstup“). To jasně ukazují i některé dosavadní zkušenosti autorů této zprávy z jejich předchozích výzkumů (Mertl, Bareš 2017, 2018). Právě z těchto důvodů byl realizován projekt „Vlivy institutu podmíněného propuštění na možnosti získání a udržení zaměstnání po opuštění výkonu trestu“¹, jenž se primárně zaměřil především na otázku, **jaký vliv na situaci osoby propuštěné z vězení mají specifické okolnosti a situace, které jsou příznačné pro osoby propuštěné z VTOS podmíněně.**

¹ Projekt byl součástí širšího výzkumného projektu Asociace samostatných odborů „Role kolektivního vyjednávání v době rostoucí digitalizace práce“ realizovaného v roce 2020.

Probace jako nástroj sankční politiky

Přestože se trestní politika musí neustále přizpůsobovat aktuálním společenským trendům a její součástí se také ve stále větším měřítku stávají nové postupy nebo technologie, představuje **probace, respektive probační dohled** nadále jedno z nejčastěji vyžívaných opatření trestní politiky (Tomášek et al 2019). Autoři přitom jako jeden z nejdůležitějších důvodů dominantního postavení probace v trestní politice vnímají „pružnost“ tohoto opatření, neboť probační dohled se podle nich (tamtéž, s. 9) „může přizpůsobit individualitě každého pachatele (respektive jeho kriminogenním potřebám či rizikovým faktorům)“. Současně je ale při probaci možné náležitě zohlednit i závažnost deliktu, za který byla uložena. Klíčovou okolností je přitom i skutečnost, že odsouzený zůstává v přirozeném sociálním prostředí nebo získává možnost se do něho vrátit ještě před skončením uloženého trestu.

Tradice a způsob uplatňování probačních opatření se přirozeně v různých zemích velmi liší (Tomášek et al 2016). Pro tento typ sankčních opatření je nicméně podle autorů uvedené studie příznačné, že tato opatření jsou spojena se zajištěním dohledu nad pachatelem po stanovenou dobu a odložením trestu odnětí svobody. Případně zkrácením doby věznění s tím, že po určenou dobu bude plnit podmínky stanovené rozsudkem nebo vyplývající ze zákona, respektive bude podléhat dohledu nad plněním těchto podmínek (tj. především že povede řádný a slušný život, nicméně konkrétní podoba této podmínky přirozeně může nabývat velmi různorodých podob). Autoři v této souvislosti konstatují, že „od charakteru těchto opatření byl posléze odvozen i samotný termín probace – tedy ve smyslu ‚zkoušky‘ v níž pachatel musí obstát“ (tamtéž, s. 7).

Z uvedených souvislostí je zřejmé, že probace má široké možnosti uplatnění a probační dohled může být využíván na straně jedné jako alternativa k trestním sankcím spojeným s odnětím svobody (s přetrvávající hrozbou překlopení trestu v trest nepodmíněný v případě neplnění podmínek dohledu během tzv. „zkušební doby“). A na straně druhé může sloužit ke zmírnění již uloženého trestu odnětí svobody s cílem, usnadnit návrat některých pachatelů odsouzených k nepodmíněným trestům, u nichž by toto opatření mohlo přispět k jejich návratu do společnosti a snížit riziko jejich dalšího kriminálního jednání. Pro oba tyto případy je sice příznačný jak určitý motivační prvek, tak přítomnost hrozby (opětovného) překlopení podmíněného trestu v trest nepodmíněný, je nicméně zřejmé, že navzdory shodnému mechanismu působení na pachatele bude mít fungování probačního dohledu v celé řadě ohledů odlišný průběh

u osob odsouzených k podmíněným trestům a u osob, které byly podmíněně propuštěny z výkonu trestu odnětí svobody.

Nicméně ještě před tím, než se tento text zaměří úžeji na bližší charakteristiku institutu dohledu nad odsouzenými v ČR a charakteristiku institutu podmíněného propuštění z VTOS, je nezbytné věnovat pozornost některým obecnějším otázkám týkajícím se probace a probačního dohledu a přiblížit některé důležité otázky, které jsou v této souvislosti diskutovány především v zahraniční odborné literatuře.

Teoretické poznatky o uplatnění probace v praxi a hlavní východiska výzkumu

Probační služba a penzum její činnosti, stejně jako přístup, s jakým by měli její příslušníci a příslušnice vykonávat svojí práci, je předmětem poměrně živé debaty. Tato debata je rámcována zejména poznatky ze skotské probační služby, která je jakousi vlajkovou lodí celé problematiky. Jedním ze stěžejních témat je samotné ukotvení činnosti úředníků a úřednic a jejich přístup k lidem, s nimiž pracují. Během posledních dekád vykrytalizovaly **dva základní proudy nebo směry**: (1) probace jako sociální práce a spolupráce s klienty; a (2) probace jako forma a prodloužení trestu v podobě responsabilizace klientů a dohledu nad nimi.

Existence těchto dvou z principu v podstatě ambivalentních přístupů je odrazem již výchozích cílů probace, která zahrnuje vzhledem ke své povaze oba tyto aspekty a je pro ni charakteristické, že oba tyto cíle propojuje. Provedené rozlišení tak v podstatě odráží míru důrazu na ten či onen aspekt. Nicméně rozhodně nejde o umělou distinkci, protože polarita mezi oběma přístupy, z nichž každý akcentuje jiné hledisko probační práce, je dobře zdokumentovaná v zahraniční i domácí odborné literatuře (k reflexi této otázky v domácí odborné literatuře více viz samostatná kapitola).

Na první pohled je patrné, že v prvním případě je s osobami v probačním programu spolupracováno s ohledem na snížení mocenské disproporce a společné stabilizace životní situace. Zatímco ve druhém případě je mocenská disproporce jasně patrná a utvrzovaná, přičemž je osoba v programu pouze kontrolována, zda neporušuje pravidla, a očekává se od ní, že si sama stabilizuje svůj život. Důležitým rozdílovým prvkem obou přístupů, jak poukazují Burnett a McNeill (2005), jsou vztahy a jejich prohlubování, kdy v prvním případě je na tyto vztahy kladen důraz, kdežto ve druhém případě jsou jakékoliv vztahy drženy na úrovni kontroly a (případné) represe.

Diskuze o těchto dvou přístupech se následně odehrávají na pozadí obecnějšího fenoménu, a sice **masifikace** počtu osob, vůči nimž je aplikována určitá

forma probace. Jak uvádí Fergus McNeill (2019), tento problém je aktuální zejména ve Spojených státech, kde v roce 2015 přibližně 6,7 milionu osob podléhalo určité formě penální kontroly, přičemž z toho přibližně 4,6 milionu osob podléhalo probační kontrole mimo vězení. Z toho vyplývá, že počet osob, které podléhají nějaké formě probace, je v USA více než dvojnásobný oproti vězněným osobám. Pokud se podíváme na index osob, které jsou v probaci, na 100 000 obyvatel (Spojené státy měly v roce 2015 zhruba 320,7 milionů obyvatel), pak tento index činí 1434, což znamená, že statisticky je ze 100 000 obyvatel 1434 v probaci. V Evropě jsou tato čísla podstatně příznivější, nicméně stále představují poměrně velkou masu osob, s nimiž musí systém pracovat. Podle statistik Evropské komise (Aebi, Hashimoto 2020) byl v roce 2019 v Evropě průměrný index 216,7 a medián 166,4. ČR pak má index 225, což je nejenom nad evropským standardem, ale v praxi to pak znamená, že v roce 2019 bylo na konci roku ve vězení 21 048 osob (VS ČR 2020) a případů evidovaných Probační a mediační službou ČR (dále jen „PMS“) ve stejném roce bylo 27 589² (číslo zahrnuje všechny formy probace a zletilé i nezletilé případy). Celkově tedy bylo v nějaké formě penální kontroly 48 637 osob. V tomto kontextu je nutné říci, že masifikace, která je charakteristická právě situací, kdy probačnímu dohledu podléhá dvakrát více (nebo případně i více osob), než je ve věznění, spíše nahrává implementaci a využívání druhého přístupu, jelikož na sociální práci jednoduše není kapacita vzhledem ke značnému počtu osob podléhajícím dohledu na straně jedné a omezenému počtu probačního personálu na straně druhé. Souvislost mezi počtem osob, s nimiž probační úředníci/úřednice pracují, a preferencí spíše formálního kontaktu s klientem a akcentu kontrolní úlohy namísto intenzivnější práce s klientem a jeho podpory byla zdokumentována i v českém prostředí (Scheinost et al 2014; Tomášek et al 2016, 2019 – více k tomu viz dále).

Obecným identifikovaným problémem probace je skutečnost, že se jedná o **aktivitu, která může být potenciálně pro propuštěnou osobu velmi limitující**, a to zejména ve smyslu sladění návštěvy u probačního úředníka/úřednice a dalších aktivit (zaměstnání a navštěvování dalších, například drogových, programů atd.) (King 2014). Tento problém je o to výraznější, že k němu často dochází v období, které následuje bezprostředně po propuštění, neboť propuštěná osoba má povinnost se častěji hlásit a zároveň musí řešit celou řadu osobních problémů. Dochází tak například k situaci,

² Viz https://www.pmscr.cz/download/010119_311219_Statistika_PMS_pro_www.pdf

kdy jeden cílů stanovených probačním úředníkem/úřednicí je nalezení a udržení zaměstnání, nicméně pro potenciálního zaměstnavatele může být nepřijatelné uvolňovat danou osobu na pravidelná setkání s probačním personálem (Werth 2012). To bylo ostatně identifikováno jako problém i v ČR (Tomášek et al. 2017). Probační schůzka dále může kolidovat s některým významným setkáním (pohovorem v potenciálním novém zaměstnání nebo prohlídkou bytu apod.) a záleží pak na daném úředníkovi nebo úřednicí a jeho/její ochotě změnit daný termín schůzky.

Změna schůzky a harmonogramu může být problematická vzhledem k vysoké **vytíženosti personálu PMS**, který nemá možnost změnit termín schůzky, i kdyby chtěl. To může být problémem i v ČR, kde v tomto ohledu na jednoho probačního úředníka připadá 77 osob. Ve výzkumu publikovaném v roce 2016 Institutem kriminologie a sociální prevence (dále jen „IKSP“) byl průměrný počet klientů připadajících na jednoho probačního úředníka porovnán s údajem, který by oni sami vnímali jako maximální počet klientů, s nimiž by měli pracovat, má-li se předejít jejich přetížení a jeho negativním dopadům na efektivitu probace. Jan Tomášek, Simona Diblíková a Miroslav Scheinost (2016) poukázali, že probační pracovníci dotázaní ve výzkumu vnímali příliš velký počet řešených případů jako výraznou překážku efektivnější probace. V době realizace výzkumu připadalo na jednoho pracovníka podle autorů a autorky průměrně zhruba 75 klientů, ale podle představ jejich informantů a informantek by neměl maximální počet klientů na jednoho pracovníka nebo pracovníci přesáhnout 53 (tento údaj představoval průměrnou hodnotu ze všech údajů uvedených informanty/kami z tohoto výzkumu). Zároveň je nutné si uvědomit, že probační úředníci a úřednice v ČR nemají v popisu práce pouze schůzky s podmíněně propuštěnými osobami, ale navazují spolupráci i s osobami ve vězení, komunikují se soudy a jsou zatíženi administrativou.

Probace pak může, jak uvádějí někteří výzkumníci a výzkumnice (McNeill 2019; Werth 2012), dávat **smíšené signály** směrem k osobě pod dohledem. Na jedné straně se od osob očekává soběstačnost, silná vůle a samostatnost v řešení všech překážek, které vznikly po propuštění, ale na druhé straně se dané osobě tak úplně nedůvěřuje, že je skutečně schopna sama jednat. Robert Werth (2012) v tomto ohledu poukazuje na extrémní a paradoxní případy, s nimiž se setkal během svého výzkumu, kdy někteří informanti a informantky museli porušovat pravidla probace, aby dostáli výše zmíněným očekáváním a probační personál byl spokojen. Nicméně problém smíšených signálů je často spíše spojen s přístupem k probaci jako k formě a

prodloužení trestu, v rámci něhož je jasně patrná mocenská disproporce mezi probačním úředníkem/úřednicí a propuštěnou osobou. V tomto přístupu jsou velmi silná zmíněná očekávání a naopak velmi slabá míra spolupráce. To ilustrují i výroky odsouzeného s probačním dohledem zaznamenané ve výzkumu IKSP (Tomášek et al 2019, s. 42), který ve svém srovnání přístupu dvou probačních pracovníků přístup první z nich vnímal jako vyloženě autoritativní, kdy podle něho tato pracovníce akcentovala výhradně kontrolní roli dohledu a prvek vzájemné spolupráce mezi klientem a probační pracovnící absentoval: „ta, co jsem měl předtím, ta jenom čekala, co udělat, aby mě vrátila do kriminálu...“. Přístup této pracovníce následně stejný informant konfrontoval právě s přístupem současné probační úřednice, jejíž přístup naopak charakterizoval jako zároveň normální a zároveň podporující: „No jako normální, prostě, že pomáhá, a ne jako tamta...“³

Probace jako sociální práce

Pokud se podíváme blíže na první přístup, jeho základem je dostatečně **důvěrný vztah** mezi probačními úředníky a úřednicemi, který umožňuje posilovat sebedůvěru a sociální dovednosti u osob, které jsou evidovány v programu. Skrze vzájemnou důvěru a dostatečnou sebedůvěru a sebevědomí lze následně lépe a efektivněji řešit různé překážky ztěžující úspěšný návrat do společnosti (Barry 2007; King 2014). Součástí takového přístupu je **cílená motivace** osob prostřednictvím techniky motivačního rozhovoru a jejich psychická i praktická podpora, nikoli kontrola a represe (Burnett, McNeill 2005; Porporino, Fabiano 2007; Vanstone 2007). Ve výzkumech (Barry 2007; King 2014) přitom probační personál i samotné propuštěné osoby uváděly, že přístupem, který podle nich nejvíce funguje, je v první řadě naslouchání probírání problémů, kterým musí propuštěné osoby čelit. Samotné osoby v probaci následně uváděly, že pro ně byl naslouchající, otevřený a podporující probační personál jedním z klíčových faktorů v jejich úspěšném návratu/znovuvedení (*reentry*) do společnosti. Podobně pozitivní hodnocení přístupu založeného na důvěře mezi

³ V citovaném výzkumu bylo zaznamenáno více podobně příznivých hodnocení přístupu probačních úředníků a úřednic. Je ale nutné vést v patrnosti to, že informanti a informantky v tomto výzkumu byli kontaktováni prostřednictvím PMS. Autoři uvedené studie proto upozorňují na to, že tato okolnost představuje faktor, který mohl výrazně ovlivnit výběr informantů/tek. Při kontaktování informantů/tek touto cestou se totiž patrně okruh středisek PMS zúžil na pobočky, jež mají lepší podmínky pro vybudování důvěrného vztahu mezi probačním úředníkem a klientem, přičemž mezi svými klienty tak mají více celkově motivovanějších ke spolupráci s PMS. Lze proto předpokládat, že i do výzkumu byli častěji ochotní se zapojit právě klienti a klientky těchto středisek.

klientem/klientkou a pracovníkem/pracovnicí byla u podmíněně odsouzených osob zachycena i v českém prostředí (Tomášek et al 2019). S tím souvisí, jak poukazují někteří výzkumníci a výzkumnice (Burnett, McNeill 2005; McNeill 2006), i uznání určitých strukturních podmínek, v nichž se musí propuštěná osoba pohybovat a které někdy klíčově determinují její manévrovací prostor. Pokud například lokálně neexistuje dostupné (sociální) bydlení, pak lze očekávat, že si propuštěná osoba nejspíše sama není schopna bydlení obstarat a je potřeba v rámci této situace dále spolupracovat. Otevřená, empatická a pomáhající práce s propuštěnými osobami nicméně samozřejmě klade velké nároky na probační úředníky a úřednice, jelikož je nutné, aby měli alespoň základní předpoklady vykonávat sociální práci, případně také absolvovali nějakou průpravu zlepšující jejich dovednosti v tomto smyslu. Stejně tak klade velké nároky na koordinaci aktivit – probační úředníci/úřednice se nemohou specializovat na celý rozsah nejčastěji se objevujících problémů, takže musí využívat další, například neziskové, subjekty (McGuire 2007).

Dalším faktorem, který se ukazuje jako velmi významný je **asistence při řešení problémů** a v případě mladších a mladistvých osob také nabízení různých aktivit, které vyplňují volný čas a zamezují nudě, se níž se právě mladiství poměrně často potýkají v důsledku velmi špatných sociálních sítí a slabých sociálních dovedností (Barry 2007). Obecně pak s probací jako sociální prací bývají spojeny i standardizované programy, které jsou cílené na specifické problémy, s nimiž se propuštěné osoby potýkají nebo potenciálně mohou potýkat. James McGuire (2007) přitom poukazuje, že tyto programy jsou podle dostupných evaluačních analýz velmi úspěšné a pomáhají snižovat procento osob, které se v důsledku porušení podmínek probace vrací do vězení.

Důležitou součástí probace jako sociální práce je **individuální rozlišování** mezi jednotlivými propuštěnými osobami a jejich specifickými potřebami. Paušalizující přístup (v angličtině často označovaný úslovím „one size fits all“) je totiž v obecném měřítku spíše demotivující, neboť nutí propuštěné osoby vykonávat aktivity, v nichž nevidí smysl (Barry 2007; Burnett, McNeill 2005). To může ohrozit a narušit spolupráci a negativně ovlivnit návrat/znovuvedení do společnosti. Jak poukazují Frank Porporino a Elisabeth Fabiano (2007), klíčová je v tomto ohledu také motivace a snaha motivovat danou propuštěnou osobu. Nicméně důležité je i pomoc správně načasovat, dobře zacílit na daný problém, který sama propuštěná osoba musí vnímat jako důležitý, a pracovat s danou osobou, aby uměla identifikovat problémy, které ji trápí a chce řešit.

V opačném případě opět hrozí, že propuštěná osoba bude danou aktivitu vnímat jako zbytečnou a nebude na ní spolupracovat. To ostatně potvrdily i četné výzkumy (Barry 2007; McNeill 2019; Werth 2012). Podle McNeilla (2019) tento nesoulad mezi potřebami dané osoby a aktivitami, které musí vykonávat, může vygradovat do situace, kdy je probační dohled vyloženě škodlivý (McNeill označuje takový dohled jako *malopticon*). Propuštěné osoby následně vnímají dohled čistě instrumentálně a plní úkoly a aktivity, které se po nich chtějí (viz také Werth 2012), ale spolupráci nevěří a vnímají, že jsou pro probační personál pouze další soubor rizik, který je nutné řídit, aby „neselhal“. Na druhou stranu, Sam King (2014) se ve svém výzkumu setkala s mnoha informanty a informantkami, kteří vnímali vhodně zvolený terapeutický/poradenský program nebo aktivitu velmi kladně a byli schopni identifikovat přínos a dovednosti, které získali.

Je tedy evidentní, že **probační dohled v tomto pojetí potenciálně nabízí poměrně robustní nástroj, jak osoby po jejich propuštění klíčově podpořit a pomoci jim, aby se úspěšně navrátily do společnosti.**

Probace jako forma a prodloužení trestu

Druhý přístup byl do velké míry ovlivněn společenskými procesy odehrávajícími se od 80. let 20. století v rámci tzv. neoliberální revoluce (Aligicá, Evans 2009; Hall 2011; Mertl 2017; Robinson 2006), kdy se začal prosazovat manažerský přístup do různých společenských sfér a institucí, kde předtím byla odlišná kultura (tento proces se obecně nazývá ***new public management*** – NPM), což zasáhlo i probační službu (Garrett 2016). NPM v případě probační služby typicky formalizuje setkávání úředníků/úřednic a propuštěných osob, interakce je postavena na silně reprodukované mocenské disproporci a schůzky jsou předem plánovány a mají jasnou (a často velmi krátkou) časovou dotaci. Dalšími průvodními jevy byly transformace státního administrativního aparátu, kdy se začaly zeštíhlovat pomáhající a naopak posilovat represivní instituce, a **uplatňování responsabilizace**. Pro probační službu to znamenalo zásadní změnu, protože celá služba a aktivita začala být chápána jako forma a prodloužení trestu, které má skrze dohled donutit osoby, aby byly zodpovědné a vyvinuly maximální úsilí ohledně stabilizace svého života. Toto přenášení zodpovědnosti za návrat/znovuvedení do společnosti, rehabilitaci a zmírnění rizikového chování na samotné propuštěné osoby se nazývá responsabilizace (více viz King 2014; Stevens 2013; v češtině Mertl 2020).

Vedle responsabilizace je dalším charakteristickým prvkem tohoto přístupu i **outsourcing nabízených služeb a pomoci**. To je naprosto pochopitelné, neboť probační úředníci/úřednice nemají v takovém nastavení probační služby odpovídající kompetence, aby řešili různá traumata nebo problematiku užívání drog, takže je lepší, když propuštěné osoby nakontaktují do zařízení nebo subjektů, které se danou problematikou zabývají. Nicméně problém nastává ve chvíli, kdy se jedná i o běžné úkony, například zprostředkování bydlení nebo zaměstnání. Ve výzkumu Kingové (2014) informanti a informantky vnímali velmi negativně, pokud je probační úředník/úřednice odkázal/a na jiný subjekt, který by měl pomoci se zprostředkováním právě bydlení a zaměstnání. Jak vyplynulo z mnoha výzkumů (například Haney 2012; Martin 2018; Schinkel 2014; v češtině Mertl 2020; Mertl, Bareš 2017, 2018; Tomášek et al. 2017), propuštěné osoby se bezprostředně po propuštění potýkají psychickými obtížemi způsobenými vlivem prizonizace. Mezi tyto obtíže obvykle patří úzkost, strach, pocit stigmatizace, prostorová a sociální desorientace a někdy i deprese. Propuštěné osoby tedy mají často velkou obavu z návštěvy různých úřadů a institucí, protože na podobný typ interakce jednoduše nejsou zvyklé a bojí se, že při kontaktu dojde k jejich stigmatizaci kvůli trestní minulosti. U probačních úředníků/úřednic je v tomto ohledu výhodné, že danou osobu znají (alespoň ze spisu), takže zmíněná úzkost je zmírněna. Při outsourcingu například na úřad práce je naopak úzkost často maximalizována, neboť propuštěná osoba musí svoji trestní minulost probírat s naprosto neznámou osobou, která navíc automaticky neočekává, že daný žadatel nebo žadatelka má za sebou trestní minulost (na rozdíl od, kupříkladu, neziskového subjektu specializujícího se na propuštěné osoby). Ani úřady práce a podobné „obecné“ instituce navíc také nejsou často připraveny (a jejich personál nemá v tomto ohledu průpravu) na kontakt s osobami s trestnou minulostí, což může vyvolávat další úzkostné a konfliktní situace. Problémem je následně také skutečnost, že outsourcing probíhá formou pouhého předání kontaktů s tím, že propuštěná osoba musí sama kontaktovat daný subjekt, což pouze zvyšuje úzkost, možnost vzniku psychického bloku a neproběhnutí kontaktu. Je ale samozřejmě nutné poznamenat, že probační úředníci/úřednice jsou v tomto ohledu do velké míry odkázáni na strukturní podmínky sociálního systému, v němž se pohybují. Jestliže v daném systému není možnost nabídnout sociální bydlení nebo pracovní místo v sociálním podniku, pak je pochopitelné, že daný úředník/úřednice nemá příliš jinou možnost než odkázat na někoho jiného. Na druhou stranu, jak zdůrazňuje Maurice Vanstone (2007), by mělo

být obvyklé, aby probíhal určitý typ advokační činnosti. Například ve formě pomoci s kontaktem propuštěné osobě (představení propuštěné osoby a nastínění její minulosti) nebo doprovázení propuštěné do institucí a její postupné vedení k větší sebedůvěře a samostatnosti (tím s ovšem vracíme výše k probaci jako sociální práci).

Jak poukazuje McNeill (2019), tento přístup **velmi negativně ovlivňuje interakci** mezi probačními úředníky/úřednicemi a propuštěnými osobami, které ji nevnímají jako spolupráci, ale jako čekání, až selžou a budou vráceny zpět do vězení. McNeillovi informanti a informantky popisovali svoje setkávání s probačními úředníky a úřednicemi jako depersonalizované vyplňování předem připraveného univerzálního dotazníku, kde byly uvedeny základní rizikové faktory (ne/existence stabilního bydlení, zaměstnání atd.). Zvláště názorná pak byla výpověď jedné propuštěné osoby, která ztratila zaměstnání, ale probačního úředníka vůbec nezajímalo, jak se daná osoba ohledně této situace cítí a zda nepotřebuje pomoci. Namísto toho byl úředník zaneprázdněn zjišťováním, kdy se pokazí i ostatní faktory a daná osoba selže, což bylo pro danou osobu pochopitelně velmi demotivující. To se projevovalo i ve výzkumu realizovaném IKSP, kdy klienti a klientky PMS, kteří byli v kontaktu s probačními úředníky/úřednicemi výrazně akcentujícími kontrolu a naplnění formálních kritérií dohledu, hodnotili spolupráci a tyto probační pracovníky kritičtěji. Tato jejich zkušenost je vedla k větší distanci od spolupráce s PMS a probaci si častěji spojovali s formálním plněním uložených povinností (Tomášek et al 2019).

Popsaná **demotivace u osob podléhajících probačnímu dohledu** může podle Wertha (2012) vyvolat až rezignovanost, v rámci níž osoby vnímají, že musí být servilní a říkat to, co vnímají, že probační úředník/úřednice chtějí slyšet, a že nemají očekávat žádnou pomoc. Podle Porporina a Fabianové (2007) je tato situace typická, jelikož daná osoba v důsledku demotivace nevidí v interakci s probačním úředníkem/úřednicí žádný smysl a nevěří, že jim může pomoci, ale zároveň vnímá, že alternativa v podobě návratu do vězení při porušení formálních pravidel je pro ni nepřijatelná. Odstašení a nepřijatelnost návratu do vězení lze samozřejmě vnímat také jako kýžený efekt přístupu k probaci jako prodlouženému trestu (pragmaticky vzato, daná osoba se snaží dodržovat pravidla a zůstat mimo vězení). Nicméně s poukazem na výše zmíněné výzkumy týkající se celé řady těžkostí a problémů, které musí propuštěné osoby po návratu/znovuvedení do společnosti překonávat, se zdá, že úspěšný návrat je v tomto případě spíše dílem náhody nebo velmi silné vůle a

přesvědčení dané osoby. Úspěšnost je tedy dána nahodilostí, ne propracovaným systémem.

Od tohoto přístupu tedy oproti předchozímu **nelze očekávat, že bude mít potenciál podpořit propuštěné osoby a ulehčit jim jejich návrat/znovuvedení do společnosti**. V některých situacích může spíše naopak přispět k demotivaci propuštěných osob.

Probace a podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody v ČR

Probační dohled⁴ je součástí právního řádu ČR od roku 1998, kdy byla do trestního zákona zavedena (po nabytí účinnosti zákona č. 253/1997 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon) úprava podmíněného upuštění od potrestání s dohledem a úprava podmíněného odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem. Před tímto datem byl dohled ukládán soudy v případě přiměřených povinností a omezení. Pro rozvoj probace v ČR pak bylo přirozeně klíčové zřízení Probační a mediační služby (zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě), jež začala v České republice působit od roku 2001 (Tomášek et al. 2016).

Jak již bylo uvedeno při obecné charakteristice probace, **probační dohled se může uplatňovat** ve více rozličných situacích. Ne jinak tomu je i v českém právním řádu, podle něhož může být probační dohled pachateli trestného činu uložen v následujících případech:

- při nahrazení vazby dohledem podle ustanovení § 73 odst. 3 zákona č. 41/1961 Sb., o trestním řízení soudním (dále jen „trestní řád“),
- při podmíněném upuštění od potrestání s dohledem podle ustanovení § 26 odst. 4 zákona č. 40/2009, trestní zákoník (dále jen „trestní zákoník“),
- při podmíněném odsouzení podle ustanovení § 59 odst. 2, ustanovení § 60 odst. 1/c a ustanovení § 60a odst. 3 trestního zákoníku,
- při podmíněném zastavení trestního stíhání podle ustanovení § 307 odst. 4 trestního řádu,
- u trestu obecně prospěšných prací podle ustanovení § 45a odst. 1 trestního zákoníku,

⁴ V právním řádu je užíván výhradně termín „dohled“, v tomto textu jsou nicméně termín „dohled“ a „probační dohled“ používány jako synonymické. V některých případech je v obdobném významu použit i termín probace, ten je ovšem v tomto textu zpravidla používán jako obecnější kategorie pro označení příslušného institutu, postupů a technik realizace dohledu, konceptuálních východisek, na nichž je probace založena atd.

- při podmíněném propuštění z VTOS podle ustanovení § 331 odst. 5 trestního řádu a
- při propuštění z ochranné léčby podle ustanovení § 99 odst. 6 trestního zákoníku.

Z uvedených souvislostí vyplývá, že o podmíněném propuštění z VTOS podle § 331 může být rozhodnuto i bez uložení probačního dohledu podle odstavce 5 tohoto ustanovení. A současně, že již před zakotvením probačního dohledu do právního řádu byla v legislativě ukotvena i možnost využití institutu podmíněného propuštění (jež mohlo případně doprovázet uložení přiměřených povinností a omezení soudem, jak o tom byla řeč výše). Podmíněné propuštění z VTOS s dohledem, na které jsme se v našem výzkumu zaměřili, je tudíž třeba na jedné straně vnímat jako pouze jednu z oblastí pro uplatnění probačního dohledu, na straně druhé je potřebné reflektovat, že dohled je stanoven pouze určité části osob, které byly z VTOS podmíněně propuštěny (více k tomu viz dále).

Jak již bylo zmíněno, konkrétní podoba a způsob zajištění probačního dohledu by se měly do značné míry odvíjet od individuálních charakteristik pachatele a povahy spáchaného trestného činu. Obecné **vymezení probačního dohledu v českém právním řádu** je však jednotné bez ohledu na situaci, ve které je dohled nad pachatelem uplatňován, tj. vymezení tohoto institutu v právním řádu je shodné bez ohledu na to, zda je uložen dohled osobě odsouzené k podmíněnému trestu odnětí svobody nebo osobě podmíněně propuštěné z VTOS. Český právní řád dohled vymezuje (v ustanovení § 49 odst. 1 trestního zákoníku) jako "pravidelný osobní kontakt pachatele s úředníkem Probační a mediační služby, spolupráce při vytváření a realizaci probačního plánu dohledu ve zkušební době a kontrola dodržování podmínek uložených pachateli soudem nebo vyplývajících ze zákona".

Podle Tomáška, Diblíkové a Scheinosta (2016, s.19) je tedy dohled "jen jednou ze součástí pojmu probace v širším smyslu". Autoři a autorka dále doplňují, že tento pojem probace v širším pojetí je vymezen v § 2 odst. 1 zákona č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, podle něhož se probací „rozumí soubor odborných činností a služeb zaměřených na zajištění výkonu určitých rozhodnutí soudu a státního zástupce, do kterých spadá mimo jiné i dohled nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným".

Právě uvedené rozlišení užšího a širšího pojmu probace přitom bylo důležité i při zpracování této studie, kdy v rámci realizovaného výzkumu byla pozornost věnována jak samotnému probačnímu dohledu, respektive jeho reflexi ze strany

dotázaných informantů a informantek, tak také součinnosti mezi činností probačního pracovníka/pracovnice a dalšími organizacemi nebo institucemi působícími v oblasti postpenitenciární péče, respektive reflexe role zástupců různých institucí postpenitenciární péče ze strany pachatelů (více k tomu viz dále)

Kromě těchto obecných vymezení probace a dohledu zahrnuje právní úprava také zvláštní ustanovení týkající se např. ochranné léčby či soudnictví ve věcech mládeže. Je tedy zřejmé, že institut probace má v českém prostředí velmi široké pole uplatnění a příslušná právní úprava je provázána s řadou dalších trestních opatření. Jak již ale bylo uvedeno, předmětem zájmu této studie je pouze probační dohled u osob propuštěných z VTOS. Ostatním zmiňovaným oblastem, ve kterých se probace uplatňuje, se tato studie věnovat nebude.

Naopak, pro potřeby této studie je na tomto místě potřebné v krátkosti přiblížit institut podmíněného propuštění, popsat jeho hlavních cíle a důležité znaky a uvést bližší informace o počtu a podílu osob, které byly podmíněně propuštěny z VTOS a byl jim uložen probační dohled. Podle Jana Rozuma, Lucie Jarkovské a Petra Kotulana (2004, s. 14) spočívá **podstata podmíněného propuštění z VTOS** v tom,

že se odsouzený předčasně propouští na svobodu a že se mu výkon zbytku trestu podmíněně promíjí pod podmínkou, že se v určité, soudem stanovené zkušební době, osvědčí. Osvědčení má za následek to, že se předpokládá, že celý trest byl vykonán dnem, kdy byl odsouzený podmíněně propuštěn, u mladistvého navíc vzniká fikce, že se na něj hledí, jako by nebyl odsouzen.

Autoři a autorka (tamtéž, s. 14) dále poukazují i na řadu okolností, které jsou pro institut podmíněného propuštění charakteristické. Mimo jiné např. že jej lze chápat jako projev „uplatňování zásady postupného uvolňování režimu odsouzených podle stupně jejich nápravy“. Možnost podmíněného propuštění podle autorů zároveň (tamtéž, s. 9) „pozitivně ovlivňuje vězeňskou atmosféru, dává vězňům perspektivu propuštění, stimuluje vězně k pozitivním aktivitám, paralyzuje některé negativní účinky vězeňského pobytu“. Pro námi realizovaný výzkum je nicméně klíčové především to, že podmíněné propuštění umožňuje po propuštění „ovlivňovat proces návratu vězně do společnosti“ (tamtéž, s. 9). Kromě této klíčové ambice, respektive cíle je pro tento výzkum důležité také skutečnost, že podmíněné odsouzení by mělo být „především prostředkem, jak se vyhnout škodlivým účinkům výkonu trestu odnětí svobody u pachatelů, kteří si to svým dosavadním bezúhonným životem zaslужují, a u nichž

dokonce nějaké zvláštní resocializační působení ani není nutné“ (Rozum et al 2000, s. 8).

Současná právní úprava tohoto institutu v ČR umožňuje jak podmíněné propuštění z VTOS s dohledem, tak podmíněné propuštění z VTOS bez dohledu. Možnost **podmíněného propuštění bez probačního dohledu** představuje již zavedený institut trestního práva – jak uvádějí Rozum, Kotulan a Vůjtech (2000, s. 8), tento institut byl zaveden v ČSR v roce 1919. Autoři pak tento „tradiční“ institut dále charakterizují následovně:

Lze říci, že při podmíněném odsouzení je odsouzený víceméně ponechán sám sobě. Pokud se ve zkušební době nedopustí trestného činu, soud se ani příliš nezajímá o to, jak se ve zkušební době chová. I soudem uložené zákazy určitého chování či příkazy k určitému jednání jsou spíše formální povahy a rozhodujícím zůstává, zda podmíněně odsouzený není znovu odsouzen za trestný čin. Hlavním nástrojem působení na podmíněně odsouzeného, který má zabránit recidivě, zůstává tak zastrašení, hrozba výkonu podmíněně odloženého výkonu trestu pro případ, že odsouzený bude opět odsouzen.

Možnost **podmíněného propuštění s dohledem** byla do českého právního řádu zavedena novelou trestního zákona č. 265/2001 Sb. Rozum, Jarkovská a Kotulan (2004, s. 16) k zavedení této úpravy trestního zákona dodávají:

Tímto novým institutem – podmíněným propuštěním z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem se do značné míry rozšiřuje okruh potenciálních zájemců, a tedy žadatelů o podmíněné propuštění a zároveň se rozšiřují možnosti probační práce, která bude spočívat nejenom v kontrole soudem uložených přiměřených omezení a povinností a provádění dohledu, ale i ve vlastním výběru vhodných kandidátů doporučených soudu na propuštění.

Z Měsíčních statistických hlášení Vězeňské služby ČR⁵ vyplývá, že z celkového počtu 3080 schválených žádostí o podmíněné propuštění z VTOS za rok 2019⁶ se jednalo o 1961 žádostí o podmíněné propuštění s dohledem a 1119 žádostí o

⁵ Viz <https://www.vscr.cz/informacni-servis/statistiky/>

⁶ Od celkového počtu osob, které byly v roce 2019 podmíněně propuštěny (3077 osob) se tento údaj odlišuje jen minimálně, důvodem této odlišnosti je zjevně odlišné datum schválení žádosti a datum opuštění VTOS všemi osobami, jimž byla žádost schválena. Údaj o počtu osob podmíněně propuštěných z VTOS nemohl být v tomto srovnání využit, protože ve Statistické ročence VS ČR nejsou uvedeny počty osob, které byly takto propuštěny s dohledem, respektive bez dohledu. Právě z těchto důvodů byl pro srovnání využit údaj o počtu schválených žádostí o podmíněné propuštění z VTOS z Měsíčních statistických výkazů, v nichž je tato informace uvedena.

podmíněné propuštění bez dohledu. **Podíl žádostí o podmíněné propuštění s dohledem tak v roce 2019 činil 64 %.** V jednotlivých měsících roku 2019 se přitom tento podíl pohyboval od 59 do 68 %. **Za prvních šest měsíců roku 2020 bylo schváleno celkem 1611 žádostí o podmíněné propuštění, z toho 1072 žádostí o podmíněné propuštění s dohledem (67 %) a 539 žádostí o podmíněné propuštění bez dohledu.** Podíl žádostí o podmíněné propuštění s dohledem se v prvním pololetí roku 2020 pohyboval od 60 do 71 %. Z těchto údajů je tak zřejmé, že mezi osobami propuštěnými z VTOS podmíněně převažují propuštění, kterým byl uložen probační dohled.

Probace a podmíněné propuštění z VTOS s dohledem jako předmět výzkumu

Výzkum probačního dohledu v ČR zahrnuje **práce přístupující k probaci obecněji** a věnující se všeobecně možnostem jejího uplatnění, popřípadě zachycující různorodé širší souvislosti a nahlízející toto téma z určité specifické perspektivy (jako např. z hlediska efektivity trestních opatření) nebo z pohledu vybrané skupiny dotazovaných osob apod. (Rozum et al 2000, Scheinost et al 2014, Tomášek et al 2016, 2019). Vedle těchto prací existují také **práce se specifickým zaměřením na určitou oblast probace** jako např. uplatnění probace vůči mladistvým pachatelům (Rozum et al 2011). V rámci výzkumu zacíleného specificky na určitou oblast probace přitom byla pozornost věnována také tématu podmíněného propuštění z VTOS (Rozum et al 2004).

V první části této kapitoly budou přiblíženy vybrané poznatky týkající se probace obecněji, které byly důležité i pro náš výzkum, tj. týkaly se distinkce mezi oběma výše nastíněnými přístupy k probačnímu dohledu. Z výzkumů týkajících se probace s dalším specifickým zacílením bude již pozornost věnována výhradně výzkumu zaměřenému na souvislost mezi probačním dohledem a instituty podmíněného odsouzení, respektive podmíněného propuštění. Na tyto otázky se zaměří další dvě části této kapitoly, přičemž první z nich se zaměří na specifikaci zaměření a hlavních parametrů našeho výzkumu mezi podmíněně propuštěnými osobami a ve druhé budou přiblíženy hlavní parametry výzkumu IKSP, který byl realizován mezi podmíněně odsouzenými osobami, a především v ní budou shrnuty stěžejní poznatky o těchto osobách, jež z tohoto výzkumu vyplynuly. V poslední části této kapitoly budou přiblíženy ještě další vybrané poznatky o probačním dohledu v ČR, které jsou relevantní i pro náš výzkum.

Reflexe stávajících poznatků o úloze probace v trestní politice ČR

Stejně jako v případě zahraniční odborné diskuse, tak i v rámci výzkumů provedených v českém prostředí lze pozorovat distinkci mezi oběma výše popsanými přístupy k probačnímu dohledu. Rozdílné vnímání odpovídajícího důrazu na každý z obou uvedených aspektů přitom přirozeně není jen záležitostí odlišných odborných, respektive politických východisek osob věnujících se v praxi a teorii specificky probaci, jak na to bylo poukázáno v jedné z předchozích kapitol. Preference těchto cílů se přirozeně liší také podle odborného zázemí, respektive celkové pozice, kterou k této otázce zastávají různorodí aktéři trestní politiky a veřejné diskuse (srov. Scheinost et al 2014; Tomášek et al 2019).

V tomto ohledu stojí za pozornost odlišný charakter pohledů dvou důležitých skupin aktérů. První skupiny se přímo týká samotný výkon rozhodnutí o probačním dohledu, tj. odsouzených osob a probačních úředníků/úřednic na straně jedné (více k tomu viz Tomášek et al 2016, 2019). Druhá skupina se k problematice probačního dohledu vyjadřuje z jiné pozice, ať už vzhledem ke své odbornosti (srov. Scheinost et al 2014) nebo i „pouze“ z pozice účastníka veřejné diskuse (srov. Tomášek et al 2019). Obě uvedené skupiny aktérů jsou sice vnitřně velmi nesourodé a v řadě ohledů o nich není možné pojednávat společně. Nicméně, přestože je obecněji rozhodně nelze vnímat jednoduše, pro aktéry náležející do každé z obou uvedených skupin je společný určitý způsob vnímání probačního dohledu, který je zároveň značně odlišný mezi těmito dvěma skupinami. Z těchto důvodů bude dále řeč o výše uvedených „dvou skupinách aktérů“, jakkoli všeobecné používání této distinkce i v jiných souvislostech by již vedlo k nepřesným nebo dokonce zavádějícím závěrům.

U primárních aktérů (tj. odsouzených a probačních pracovníků) je pohled na téma probačního dohledu komplexnější, neboť je založen na vlastní přímé zkušenosti s probací, přičemž tato zkušenost je nepřenositelná a unikátní a není také jednorázová, ale naopak se u odsouzených týká (v řadě ohledů a v řadě životních situací navíc přitom velmi výrazně) časového období v řádu několika let. U probačních pracovníků představuje také kontinuální práci, jež může u některých klientů a klientek probíhat po celou dobu trvání jejich probačního dohledu (tj. i oni často mají s mnoha osobami víceletou zkušenost). Postoje odsouzených s uloženým dohledem k této otázce jsou založeny na vlastní konkrétní individuální zkušenosti s probačním dohledem a s probačním pracovníkem/pracovnicí (pracovníky/pracovnicemi). U probačních pracovníků/pracovnic pak jejich subjektivita odráží sumu individuálních

zkušeností z dosavadní praxe a dalšími faktory, zejména kontaktem s kolegy/kolegyněmi, odborností získanou prostřednictvím studia, účastí v různých vzdělávacích kurzech, odbornými setkáními atd. (srov. Tomášek et al 2016). V případě primárních aktérů lze proto oproti druhé skupině aktérů pozorovat mnohem propracovanější schopnost detailněji rozlišovat a analyzovat různé aspekty týkající se probačního dohledu. Propuštěné osoby s uloženým dohledem a probační pracovníci/pracovnice tedy reflektují téma probace mnohovrstevnatěji. Jsou schopni k němu přistoupit velmi komplexně, přičemž zároveň se výrazněji soustředí na konkrétní nebo typické situace a souvislosti, respektive jejich pohled na probaci je daleko výrazněji založen právě na reflexi takovýchto konkrétních nebo typických situací a souvislostí. Vzhledem k takovému náhledu na téma probace pak není u této skupiny aktérů probačního dohledu tak silná ani distinkce mezi výše popsány přístupy k probaci. I v případě tohoto pohledu, založeného na důkladnější znalosti a orientaci v různých konkrétních nebo typických situacích a souvislostech, lze přirozeně vyzorovat stanoviska, která výrazněji akcentují buďto kontrolní roli probace, nebo naopak vysokou intenzitu práce s klientem nebo klientkou a jeho/její podporu při návratu do společnosti. I u této skupiny aktérů tak bylo možné zaznamenat výroky naznačující preferenci spíše kontrolní úlohy probačního dohledu. Nicméně z provedených výzkumů vyplynulo, že tato stanoviska jsou vyjadřována naprosto okrajově nejen propuštěnými osobami (což možná není nikterak překvapivé), ale i probačními pracovníky/pracovnicemi. Za podstatně prospěšnější přístup nicméně považují propuštěné osoby s dohledem i probační pracovníci/pracovnice přístup, kdy se mezi klientem/klientkou a probačním úředníkem nebo úřednicí vytváří vztah vzájemné důvěry (srov. Scheinost et al 2014, Tomášek et al 2016, 2019).

Naproti tomu mezi aktéry, kteří se k tématu probace vyjadřovali z jiných odborných pozic než probační pracovníci/pracovnice, například soudci/soudkyně, státní zástupci/zástupkyně, bylo možné snáze identifikovat výroky na toto téma, u nichž již byla distinkce mezi kontrolní a podpůrnou rolí probace, respektive inklinace dotazovaného k jedné z těchto více polarizovaných pozic dostatečně patrná (Scheinost et al 2014). Také soudci/soudkyně a státní zástupci/zástupkyně přirozeně disponují ve vztahu k tématu probačního dohledu řadou osobních zkušeností a realistický a dostatečně „plastický“ přístup u nich lze předpokládat i vzhledem k jejich odbornému zázemí. Na druhou stranu, probační dohled není z jejich pohledu vzhledem k jejich odlišné odbornosti

natolik ústředním tématem, jako je tomu u probačních pracovníků/pracovnic a osob, kterým byl dohled uložen. Nelze tedy u nich rozhodně předpokládat tak vysokou míru reflexivity a konstrukci pohledu na základě konkrétních a typických situací, respektive souvislostí, jako tomu bylo u první skupiny aktérů. Naopak u nich lze za obvyklé považovat spíše zasazení tématu probace do dalších významných souvislostí trestní politiky.

Méně komplexní přístup k problematice probačního dohledu ve srovnání se všemi výše zmiňovanými aktéry je pak možné konstatovat v případě reflexe probace širokou veřejností a v rámci mediálního diskursu o tomto tématu (Tomášek et al 2019). I druhá zde odlišená skupina aktérů (tj. aktéři bez přímého vztahu k tématu probace) je tedy vnitřně velmi diferenciovaná a přístup dalších odborných pracovníků/pracovnic k tématu probace se od přístupu veřejnosti liší podstatně. Navzdory tomu je zřejmé, že u aktérů, kteří ji reprezentují, lze v některých jejich výrocích snáze zaznamenat výraznější **akcent kontrolní úlohy probačního dohledu** ve srovnání s probačními pracovníky a odsouzenými s dohledem.

Cíle realizovaného výzkumu a jeho srovnání s doposud realizovanými výzkumy

Cílem námi provedeného výzkumu bylo zjistit, zda je podmíněné propuštění významným faktorem při návratu nebo znovuuvedení do společnosti a zvyšuje úspěšnost tohoto procesu. Tento cíl vyplynul z naší dřívější výzkumné činnosti a zkušeností, jež poukázaly na celou řadou překážek, které brání propuštěným osobám v návratu do běžného života. Mezi tyto překážky patří zejména materiální deprivace (a těžkosti ohledně nalezení zaměstnání), problematická bytová situace, časoprostorový šok, narušené nebo absentující sociální sítě a vazby a také zpřetrhané pouto s rodinou. Z výzkumů bylo patrné, že bez asistence, která by byla terénní a v prvních měsících od propuštění intenzivní, a dalších opatření (zejména dostatečné kapacity a dostupnosti sociálních služeb a dostupnosti bydlení a zaměstnání) se propuštěné osoby s těmito překážkami budou jenom těžko vrovnávat a hrozí, že svoji pozici nezvládnou a recidivují (více viz Bareš, Mertl 2016; Mertl, Bareš 2017, 2018). **Podmíněné propuštění je nástroj, který by za určitých okolností mohl svým charakterem pomoci se zmíněnou asistencí a který je zároveň již určitým způsobem systémově zakotven. Z tohoto důvodu jsme se soustředili na něj.**

V rámci výzkumu jsme se (i vzhledem k omezenému času, který jsme měli pro realizaci, přičemž jsme v té době navíc vůbec nepočítali s koronavirem a specifickou

situací, která nastala) zaměřili na **propuštěné osoby a jejich zkušenosti s podmíněnými propuštěním**. Jako metodu vytváření dat jsme zvolili polostrukturované rozhovory s důrazem na narativnost s propuštěnými osobami, **kteřé buďto měly dřívější zkušenost s podmíněným propuštěním** (tj. osobě buďto již skončila zkušební doba a během ní se tzv. „osvědčila“, osobě byl kvůli neplnění podmínek dohledu trest opět přeměněn na nepodmíněný trest a tento trest již byl vykonán v celém rozsahu, nebo se jednalo o osobu propuštěnou z vězení podmíněně při některém z jejich předchozích trestů), **nebo byly v době realizace ve zkušební době**. Během rozhovorů jsme se jich ptali na jejich (1) současnou situaci (jak se mají, jaké problémy musí případně řešit atd.), (2) jejich trestní minulost, (3) zkušenosti s vězením a (4) přípravu podmíněného propuštění, zkušenosti s dohledem a spoluprací s Probační a mediační službou a dalšími institucemi nebo organizacemi věnujícími se postpenitenciární péči.

Vzhledem k tomu, že naším zájmem bylo získat i reflexi zkušeností s dohledem a spoluprací s PMS, zaměřili jsme se na **osoby podmíněně propuštěné z VTOS, kterým byl uložen dohled**.

Takto zaměřený výzkum přitom v českém prostředí doposud realizován nebyl (za určitou výjimkou lze považovat pouze dílčí sondu na toto téma zmíněnou v poslední části této kapitoly, jejímž cílem ale primárně bylo pouze dokreslit jiná zjištění a přinesla jen minimum informací k tomuto tématu), respektive realizované výzkumy měly natolik odlišné parametry, že také charakter a kontext získaných poznatků je v řadě ohledů zcela odlišný od poznatků získaných v rámci dosavadních výzkumů. Existující práce IKSP se sice věnovaly jak institutu podmíněného propuštění (Rozum et al 2004), tak probačnímu dohledu (Scheinost et al 2014, Tomášek et al 2016, 2019), nicméně osoby s uloženým probačním dohledem byly (s výjimkou zmíněné sondy, o níž ještě bude řeč dále) přímo dotazovány pouze ve výzkumu IKSP „Účinnost probace na snižování úrovně recidivy pachatelů trestné činnosti“ (Tomášek et al 2019). S ohledem na to, že tento výzkum byl v určitých ohledech koncipován podobně jako náš výzkum, bude v následující části této kapitoly blíže charakterizováno zaměření právě tohoto výzkumu IKSP a budou srovnány stěžejní parametry designu tohoto výzkumu IKSP s designem našeho výzkumu. Vzhledem k určitým podobnostem mezi oběma výzkumy je přirozeně také na místě, v následující části této kapitoly nastínit přehled klíčových poznatků získaných v rámci citovaného výzkumu IKSP. Stejně tak zasluhovaly pozornost i některé poznatky z dalších výše uvedených výzkumů, ze

kterých je možné získat představu o fungování PMS a názorech jejích pracovníků a dalších aktérů na význam probačního dohledu a jeho uplatňování v rámci trestní politiky. Na ty se zaměří poslední část této kapitoly.

Poznátky o podmíněně odsouzených osobách z dosavadního výzkumu

V rámci **výzkumu IKSP „Účinnost probace na snižování úrovně recidivy pachatelů trestné činnosti“** (Tomášek et al 2019) byly primárně osloveny a dotazovány osoby odsouzené k podmíněnému trestu s dohledem. V tomto výzkumu IKSP pak byly získány odpovědi 11 osob s uloženým probačním dohledem a lze proto konstatovat, že ve srovnání se zahraničím proběhla v českém prostředí doposud jen minimální výzkumná reflexe tématu probačního dohledu z pohledu odsouzených osob a v této oblasti nadále zůstává značný prostor pro zachycení dalších relevantních poznatků týkajících se tohoto tématu. Zároveň je patrné, že v realizovaném výzkumu IKSP byla dotazována skupina osob, která je v řadě ohledů v dosti odlišné situaci než osoby podmíněně propuštění z VTOS.

V neposlední řadě pak byla pro uvedený výzkum charakteristická ambice, zachytit pohled odsouzených osob na některé otázky, které realizátor a realizátorky projektu v předchozím výzkumu pokládali pracovníkům/pracovnicím PMS a konfrontovat některá jejich stanoviska se stanovisky podmíněně odsouzených osob. Projekt IKSP tak byl velmi úzce vztažen k činnosti PMS, jejímu hodnocení a obsahoval například některé projekční otázky, které měly za cíl mapovat např. i představy podmíněně odsouzených osob o vhodném přístupu probačních pracovníků/pracovnic ke klientům a klientkám apod.

S ohledem na popsané zaměření výzkumu jeho realizátor a realizátorky také zvolili velmi odlišný způsob kontaktování informantů a informantek – ty totiž kontaktovali přímo prostřednictvím PMS. Z hlediska našeho výzkumu nebyl tento postup optimální a informanty/ty jsme proto kontaktovali odlišným způsobem (více k tomu viz následující kapitola). Popsané zaměření uvedeného výzkumu IKSP tak bylo oproti námi realizovanému výzkumu výrazně odlišné také v dalším aspektu, a to tím, že se koncentrovalo výhradně na tři vzájemně související témata: (1) desistencí⁷ a

⁷ Pojem „desistence“ (ang. „desistance“) odkazuje k nepáchání další trestné činnosti u osob s kriminální minulostí, respektive k přerušení či ukončení kriminálního jednání v dalším životě této osoby. V rámci kriminologických výzkumů byla studiu faktorů přispívajících k desistenci věnována značná pozornost

rizika recidivy u odsouzené(ho) s probačním dohledem, (2) probaci samotnou, respektive probační úředníky/úřednice a (3) na vztah mezi odsouzeným/odsouzenou a probační(m) pracovníci/pracovníkem, respektive jejich spolupráci.⁸

Kvůli popsanému odlišnému zaměření výzkumu i způsobu kontaktování respondentů přirozeně nejsou poznatky z výzkumu IKSP srovnatelné s dále prezentovanými poznatky z našeho výzkumu. I přesto ale v mnoha ohledech dále dokreslují dále prezentovaný pohled námi sledované skupiny odsouzených osob na otázky, jež jsme od našich informantů/tek zjišťovali v našem výzkumu, respektive zprostředkovávají pohled další skupiny odsouzených osob na některé další důležité otázky týkající se probačního dohledu, které jsme v našem výzkumu již obsáhnout nemohli.

Jednou z oblastí, na něž se autoři uvedeného výzkumu IKSP zaměřili, bylo téma vlastního pohledu odsouzených osob na faktory, které jim pomáhají při **desistenci** (ukončení kriminální kariéry, zanechání páčání trestné činnosti), respektive na faktory, které jsou podle odsouzených spojené s rizikem další možné **recidivy**, jež bylo možné zaznamenat v průběhu interakcí mezi odsouzeným a probačním pracovníkem/pracovnicí.

Prvotním, přitom však řadu dalších okolností předurčujícím signálem v tomto směru podle autora a autorek výzkumu bylo již „**výchozí nastavení**“ **odsouzeného ke spolupráci**, odvíjející se od stanoviska odsouzené osoby k její kriminální minulosti. V tomto směru byly zachyceny jak tendence k popírání vlastní viny nebo poukazy na „objektivní důvody“, tak i ochota převzít za své činy odpovědnost. Autor a autorky považují tento aspekt za důležitý „zejména na počátku spolupráce s probačním pracovníkem, kdy přijmutí vlastní minulosti, a s ní souvisejícího trestu, vytváří prostor pro nastartování potřebných změn“ (Tomášek et al 2019, s. 24).

(více k tomu viz např. LeBel 2008; Farrall et al. 2010; Murphy et al. 2011; Werth 2012; Davis et al. 2013; česky např. Tomášek et al. 2017).

⁸ Cílem našeho výzkumu naproti tomu bylo, zachytit vnímání významu probace a probačního dohledu v obecnějším kontextu postpenitenciární péče, tj. kromě významu spolupráce s probačním úředníkem/úřednicí jsme se zaměřili také na význam péče nebo služeb, které zajišťují nebo poskytují např. sociální kurátoři a kurátorky nebo neziskové organizace (NNO), věnovali jsme pozornost dalším programům, jichž se naši informanti/tky účastnili, a podrobněji jsme se zajímali také o jejich situaci před uvězněním, během VTOS, okolnosti provázející podání a schvalování jejich žádosti o podmíněné propuštění a jejich celkovou životní situaci po propuštění z VTOS. Tyto okolnosti pro nás byly důležité především kvůli snaze zachytit, jakým způsobem se spolupráce s PMS promítá do celkové životní situace našich informantů/tek, jak informanti/tky spolupráci s PMS začleňují do svého života a sladují ji s různými dalšími činnostmi, případně jaké jsou překážky, které v této oblasti zažívají.

Tato okolnost bude přirozeně mít poněkud odlišný význam a odlišné projevy u osob podmíněně propuštěných z VTOS, než je tomu je v případě osob podmíněně odsouzených (díky lišící se roli VTOS ve vlastním životě / osobní zkušenosti s VTOS, odlišnému pohledu na možnosti pobytu na svobodě a riziko pobytu ve VTOS u každé z obou skupin, jejich faktické dopady u těchto osob a také vzhledem k možnostem působení na tyto postoje u osob propuštěných z VTOS již v době jejich věznění). Lze ale očekávat, že vliv postojů k vlastní kriminální minulosti může při spolupráci s probačním pracovníkem/pracovnicí hrát významnou roli i u osob podmíněně propuštěných z VTOS.

Dále se autor a autorky výzkumu podrobněji zaměřili na další významné **charakteristiky** jimi dotázaných odsouzených osob, **kteřé podle nich měly nebo mohly mít vliv na vztah mezi odsouzeným a probačním pracovníkem/pracovnicí**, a v důsledku toho ovlivňovaly i jejich vzájemnou spolupráci a její výsledky (a mohly tak mít značný vliv i na úspěšnost odsouzeného při desistenci). Na základě výpovědí jimi dotázaných osob konstatovali, že mezi takové okolnosti patřila neochota odsouzeného hovořit o své minulosti (nejistota nebo uhýbání od jejího otevřeného pojmenování, její zamlžování apod.), nezvládání různých emocí (vztek, přetrvávající nebo neřešené frustrace a jejich negativní vliv na emoční rozpoložení odsouzené osoby při jednání s probačním pracovníkem/pracovnicí) či zneužívání alkoholu nebo jiných návykových látek (tamtéž 24-25).

Desistenci a riziko recidivy u podmíněně odsouzených osob podle autorek a autora výzkumu výrazně ovlivňoval také postoj těchto osob k probačnímu dohledu a ke kontaktu s probačním pracovníkem/pracovnicí. Ve výzkumu přitom byla zaznamenána širší škála možných přístupů, od snahy odsouzených dokázat probačnímu pracovníkovi, „že si alternativního trestu váží a aktivně usilují o to, aby v této ‘druhé šanci’ uspěli“, přes zaměření na různé dílčí úspěchy nebo symbolické „stvrzení“ jejich nového postavení, nové životní role nebo prosociální identity oficiálními představiteli systému (jako např. soudy) až po velmi pragmatický přístup, při němž je podstatnou motivací pro spolupráci s probačním pracovníkem především fakt, že jde o jedinou možnost, jak se vyhnout nepodmíněnému trestu (respektive návratu do VTOS). Autor a autorky poukázali také na výše popsanou deziluzi spojenou s nenaplněnými očekáváními odsouzených, která měli ve vztahu ke kontaktu s probačním pracovníkem/pracovnicí. Na druhé straně uváděli i příklad velmi iniciativně spolupracujícího klienta PMS. Rozptýl pohledů odsouzených na roli probace

v jejich životě přitom podle autorek a autora výzkumu do značné míry souvisel i s postojovými změnami, neboť vnímání role PMS odsouzeným se proměňuje v čase (tamtéž 25-27).

Také v rámci našeho výzkumu mezi osobami podmíněně propuštěnými z VTOS jsme pozorovali širokou škálu stanovisek odsouzených k PMS a bylo možné zaznamenat dynamiku proměn původně velmi pragmatického vnímání spolupráce na velmi proaktivní přístup. Z námi provedeného výzkumu ovšem vyplynulo, že tyto případy velmi silně závisejí na charakteru předchozích zkušeností odsouzeného, kdy v našem případě se ukazovala jako velmi významná účast v programech, který odsouzený absolvoval ve VTOS (více k tomu viz dále).

Citovaný výzkum IKSP se dále zaměřil na přiblížení faktorů, které sami odsouzení považují za důležité **protektivní faktory** ve vztahu k možnostem desistence respektive předcházení riziku recidivy. Velmi podstatnou úlohu v tomto ohledu měly partnerské vztahy. Autor a autorky poukazovali hned na několik důležitých souvislostí, které vyplynuly z odpovědí jejich informantů/tek. Autor a autorky mezi takovéto důležité atributy partnerského vztahu řadili důvěru partnera odsouzené osoby, obavu ze ztráty partnerského vztahu, respektive snahu si jej udržet, vděk odsouzeného k partnerovi nebo to, že partner odsouzené osoby neodsuzuje a podporuje je (kromě obecného podporujícího přístupu bylo informanty/kami z tohoto výzkumu vyzdviženo i to, že partner/ka může odsouzenou osobu podpořit v situaci, kdy by u ní samotné hrozilo, že v určitém směru selže, např. že opětovně užije návykovou látku). Důležitou rovinnou partnerského vztahu bylo také to, že jednání partnera/ky mohlo v určitých situacích odsouzené osobě poskytovat vzor toho, jak by se on sám/ona sama chtěla a měla chovat.

Kromě partnerského vztahu byl informanty/kami z tohoto výzkumu v několika případech zdůrazněn význam péče o vlastní děti, založení nové rodiny a některé s tím související konkrétní situace nebo vlivy. K těm patřily např. vysoká intenzita, respektive důležitost této motivace, očekávání dětí, snaha, nezklamat je, nebo výraznější strukturace času odsouzené osoby. To, že vlastní potomci představují výrazný motivační faktor pro desistenci, lze ilustrovat následujícím výrokem odsouzené osoby z tohoto výzkumu, který je sice primárně velmi nadsazeným a frázovitým slovním obratem, ale společně s dalšími výroky dotyčného informanta i přesto jasně dokumentuje význam, jaký pro dotyčného mají jeho potomci a jak intenzivní vztah

k nim má: „Takže to už bych se asi zastřelil, kdyby mě zavřeli, to už jako říkám, to už bych nedal...“ (tamtéž, s. 28)

Mezi další faktory, které podmíněně odsouzené osoby vnímaly jako okolnosti, které jim pomáhají při desistenci, informanti/ky z tohoto výzkumu uvedli finanční, případně jinou hmotnou podporu poskytovanou jejich blízkými – jednalo se např. o pomoc při řešení bytové situace, splácení dluhů nebo hrazení běžných životních výdajů. Značný význam informanti přikládali také zaměstnání, a to především díky zajištění příjmu a strukturaci, respektive vyplnění běžného dne. U některých informantů/tek z tohoto výzkumu bylo možné zaměstnání vnímat jako důležitý protektivní faktor i v situaci, kdy se jednalo o práci „načerno“ (tamtéž, s. 29).

Značná důležitost zaměstnání pro desistenci koresponduje i s poznatky z jiných kriminologických výzkumů (např. Tomášek et al 2017), přičemž tento vliv zaměstnání má více různých rovin, což dokazovaly i odpovědi informantů/tek zapojených do výzkumu mezi podmíněně odsouzenými. Kromě toho, že jde všeobecně o významný socializační prvek, je zdrojem příjmu, přispívá k rozvoji důležitých návyků a podstatným způsobem strukturuje denní režim, se zaměstnání promítá také do postavení osoby ve společnosti a může zvyšovat její pocit vlastní hodnoty. Více informantů/tek z tohoto výzkumu zdůraznilo význam ocenění od nadřízených nebo vyjádření důvěry navzdory tomu, že nadřízení vědí o jejich kriminální minulosti (Tomášek et al 2019, s. 30).

V odpovědi jednoho z informantů autor a autorky výzkumu zaznamenali zmínku o důležitosti perspektivy kariérního růstu, přičemž význam této okolnosti pro desistenci se v případě dotyčného informanta ukazoval jako stěžejní, jak to názorně ilustruje následující výrok:

Tak jsem si taky řekl: prostě se hecni a ber tu práci vážně, takže jsem hledal věci, které by mě na té práci bavily, takže jsem toho vystřídal dost, pracoval jsem i před sérií, kde jsem rozvíjel úplně nový projekt u zákazníka. Takže tam jsem nabral i nejvíce zkušeností, až jsem se pak dostal přímo do té série, a hned jakoby na pozici toho technologa-inženýra... (Tomášek et al 2019, s. 30)

Mezi dalšími okolnostmi pomáhajícími při desistenci podmíněně odsouzených dotazovaní v tomto výzkumu uváděli přerušování kontaktů s rizikovým prostředím (respektive konkrétními osobami), které bylo u některých informantů/tek spojeno se změnou místa jejich bydliště. Kromě změny prostředí, ve kterém se informant/ka

pohyboval/a, přitom změna bydliště představovala i významný motivační prvek tím, že nové místo bydliště v symbolické i fyzické formě podporuje snahu odsouzené osoby o změnu dosavadních životních strategií. Autor a autorky také poukázaly na význam zdravotních problémů, ať už vlastních či u blízkých osob, které se taky mohly stát důležitým faktorem napomáhajícím desistenci (tamtéž, s. 30-31). V této souvislosti autor a autorky uvedli, že „péče o nemocného v rodině si v některých případech žádá velké časové nároky, díky nimž nemá klient *„ani pomyšlení na hloupostí“*“ (tamtéž, s. 30).

Jako **rizikové faktory** zaznamenané ve výpovědích informantů/tek autor a autorky tohoto výzkumu identifikovali užívání alkoholu a dalších návykových látek, zdravotní potíže ztěžující možnosti nalezení práce nebo přispívající k sociální izolaci podmíněně odsouzené osoby či okolnosti ovlivňující volní jednání odsouzeného (impulzivita, obtíže zvládnutí některých vnitřních stimulů nebo se sebekontrolou), obtíže při zvládnutí náročných životních situací, rezignace na řešení některých důležitých situací (např. vlastního zadlužení), případně některé další postoje (negativní vnímání vlastní osoby, potíže při vytyčování a plnění i krátkodobých cílů) nebo charakter vztahů (nefungující partnerský vztah) (srov. Tomášek et al 2019, s. 31-34).

V citovaném výzkumu IKSP zachycené subjektivní představy podmíněně odsouzených osob o tom, jaké okolnosti mohou podporovat a ohrožovat desistenci těchto osob jsou ve shodě s tím, co lze konstatovat i v případě jiných skupin osob s kriminální minulostí a odpovídají jak poznatkům zachycené v zahraniční i domácí kriminologické literatuře, tak našim zkušenostem z předchozích výzkumů (Mertl, Bareš 2017, 2018).

Podobně jako v našem výzkumu se autor a autorky zaměřili také na **vztah mezi klientem PMS a probačním pracovníkem/pracovnicí**. A to s ohledem na to, že tato okolnost podle nich i dalších odborníků (více k tomu viz Tomášek et al 2019, s. 34) představuje klíčový předpoklad pro efektivní probaci.

Toto téma přirozeně bylo stěžejní i pro náš výzkum, a proto se mu podrobněji věnovala kapitola shrnující teoretická východiska tohoto výzkumu, v níž bylo na značný význam navázání důvěrného vztahu poukázáno opakovaně. Značnou pozornost této otázce jsme pak přirozeně věnovali i v samotném vyhodnocení odpovědí našich informantů/tek (více viz dále). Nicméně je třeba říci, že v rámci výzkumu realizovaného IKSP byly tyto otázky tematizovány odlišným způsobem než v našem výzkumu. Přes tuto skutečnost a navzdory tomu, že byly získány od

podmíněně odsouzených osob, je vhodné na tomto místě přiblížit, jak svůj vztah s probačním pracovníkem/pracovnicí vykreslovali informanti/ky dotázaní v rámci zde citovaného výzkumu IKSP.

Za klíčové autor a autorka považují důvěru vůči probačním pracovníkům, kdy tato **důvěra** zahrnovala současně důvěru **v odbornost těchto pracovníků i možnost bavit se probačním pracovníkem/pracovnicí zcela otevřeně**. S tímto pocitem se velmi úzce pojil také pocit bezpečí, respektive pocit, že prostředí a situaci již odsouzená osoba zná a ví, co může očekávat od schůzek s probační pracovníkem/pracovnicí (Tomášek et al 2019, s. 34-35). V případě Informantů/tek, jejichž vztah s probačním pracovníkem/pracovnicí naplňoval tyto znaky, tak je možné hovořit o důvěrném vztahu v tom smyslu, jak jsme jej přiblížili v kapitole věnované teoretickým východiskům tohoto výzkumu. Informanti/ky z tohoto výzkumu u probačních pracovníků/pracovnic **oceňovali** upřímný zájem o jejich situaci a jejich problémy, podporující, respektive přátelský („lidský“) přístup a ochotu věnovat se klientovi plně a vést s ním dialog jako s rovnocenným partnerem (tamtéž, s. 35-36). Někteří z informantů přitom společně s popisem podobných pozitivních, respektive oceňovaných atributů schůzek s probačním pracovníkem/pracovnicí poukazovali i na takové atributy schůzky, které naopak vnímali negativně a nepovažovali za přínosné (často při vzájemném srovnání přístupu dvou různých probačních pracovníků/pracovnic):

Když jsem chodil k panu XY, ten to bere všechno strašně vážně, ten chce mít všechno podle těch stanov, a nevím, co všechno oni na té probačce, nebo nevím...
A s paní YX, to sedím třeba půl hodiny a my si povídáme, je to takové, že u ní sedím a všechno si řekneme, tak otevřeně. Takové, jak to řeknu, lidské vztahy...
(Tomášek et al 2019, s. 35)

V našem výzkumu jsme se na atributy, jež si podmíněně propuštění spojují se vztahem s probačním pracovníkem/pracovnicí, nedotazovali. Zde nastíněný přehled charakteristik, které tomuto vztahu připisovali (respektive jež oceňovali) informanti/ky reprezentující podmíněně odsouzené osoby dotázané v citovaném výzkumu, tak spíše dokresluje poznatky, které jsme prezentovali v teoretické kapitole této studie. Jak ovšem naznačují některá naše zjištění, lze předpokládat, že v případě položení obdobně formulovaného dotazu podmíněně propuštěným osobám bychom se patrně mohli setkat s podobnými stanovisky.

Naproti tomu další téma, jemuž se autor a autorky věnovali, se s naším výzkumem prolínalo velmi výrazně a věnovali jsme mu značnou pozornost už i v předchozím textu. Jednalo se o distinkci mezi dvěma přístupy probačních pracovníků/pracovnic označené v citované studii jako *dohlížejíci*, respektive *pomáhající model* (Tomášek et al 2019, s. 36-39). Autor a autorky přitom poukázali na to, že propojení dohledu a podpory odráží samotnou podstatu probace (viz také výše) a obě tyto oblasti tak jsou nezbytnou součástí výkonu probačního dohledu. I přesto ale podle nich bylo možné i u jimi dotázaných osob pozorovat to, že řada probačních pracovníků/pracovnic ve své práci některou z těchto oblastí výrazně akcentovala, a bylo tak možné hovořit o inklinaci k některému z obou uvedených modelů.

Ačkoli se klient v rámci spolupráce s konkrétním pracovníkem zpravidla setká s oběma prvky, rozhovory naznačily, že někteří respondenti vnímali relativně silný příklon ať již k jednomu, nebo druhému modelu. (Tomášek et al 2019, s. 36)

Pro **dohlížejíci model** bylo podle autora a autorek charakteristické, že se spolupráce s probačním pracovníkem/pracovnicí značně soustředila na plánování praktických kroků, zprostředkování důležitých informací a že pro probačního pracovníka/pracovnici byla typická orientace na různorodé rizikové faktory a riziko dalšího kriminálního jednání:

Hodně mi radila a pomáhala, co mám dělat a takové... Že hlavně mi doporučila, že se nemám stýkat s těma lidma. Do toho jsem měl zákaz chodit na fotbal, takže mi doporučila, že nemám chodit nikam, a takové... Protože než jsem přišel sem do města, tak jsem asi 10 let jezdil v kuse, každý víkend, buď u nás, nebo ven. Takže to mi pomohlo, ten zákaz na fotbal... Tak a myslím, že tenhle měsíc mi to už končí, tak prostě už vím, že už nemám dělat kravinu... (Tomášek et al 2019, s. 36)

Jak je z uvedeného výroku patrné, za určitých okolností může podmíněně odsouzená osoba vnímat dohlížejíci model v podstatě velmi příznivě. Autor a autorky ale zaznamenali i podstatně kritičtější stanoviska k popsanému dohlížejícímu přístupu (přičemž dotyčný informant ve svém výroku současně ocenil výraznou změnu způsobu komunikace, ke které došlo po změně probační pracovnice): „tak se mě vyptával jako policajt, tohle a tamto, tak to pro mě nebylo příjemné... Takže jsem byl rád potom, že si mě vzala paní XY, jakože... Jak to říct... Chápete, ne?“ (tamtéž, s. 36).

Autor a autorky zaznamenali také situaci, kdy informanti/ky reflektují povinnosti a roli probačního pracovníka/pracovnice, nicméně i při vědomí těchto okolností by podle nich mohl být přístup probačních pracovníků/pracovnic více osobní:

Aby se zajímal, nebo jak to mám říct? Aby se zajímal i o mě, nejen, jestli chodím jen na ten fotbal, jestli tam chodím hlásit se před fotbalem a takové, ale třeba zmínit se, třeba... Jako jasně, chápu, že to má tak nařízené, ale že by to prostě bylo takové alespoň trochu uvolněnější... (Tomášek et al 2019, s. 36)

S tímto může do značné míry souviset i poukaz autora a autorek na to, že jejich informanti/ky reflektovaly, že přístup probačního pracovníka/pracovnice nemusí být "jednou provždy daný", ale závisí také na míře spolupráce klienta a **v čase se proměňuje** v závislosti na aktuální situaci klienta, době a průběhu spolupráce klienta s probačním pracovníkem/pracovnicí, případně dalších významných okolnostech (Tomášek et al 2019, s. 39).

S pomáhajícím modelem pak autor a autorky spojovali výroky respondentů, ve kterých zaznamenali zmínky o podpoře, rovnocenném přístupu probačního pracovníka/pracovnice ke klientovi, zvýšenému zájmu probačního pracovníka/pracovnice o rozvíjení vztahu s klientem nebo projevení zájmu o klienta, které se neomezovalo pouze na plnění formálních povinností (tj. zájem i o jeho osobní život nebo běžné starosti). Opakovaně autor a autorky zaznamenali výroky informantů/tek oceňující to, že je probační pracovník/pracovnice neodsuzuje a při jednání s nimi jedná jako s rovnocenným partnerem. Autor a autorky poukázali také na to, že takovýto přístup probačního pracovníka/pracovnice klientům PMS pomáhal vyrovnat se s řadou dalších nepříjemných okolností spojených s probačním dohledem (tamtéž, s. 37)

Bylo to převážně partnerský, ne úplně kamarádký, ale takový, jakoby, jsme na stejné úrovni. (Tomášek et al 2019, s. 37)

K dalším charakteristickým znakům tohoto přístupu autor a autorky řadili tyto atributy identifikované ve výrocih jejich informantů/tek: schopnost probačního pracovníka/pracovnice citlivě reagovat na aktuální situaci klienta, poskytování pozitivní zpětné vazby klientovi a ocenění ochoty klienta spolupracovat a poskytování praktické pomoci při řešení různých životních situací. (tamtéž, s. 37-38)

Jak již bylo zmiňováno v rámci první části této kapitoly zaměřené na vnímání úlohy probace různými aktéry, **u podmíněných odsouzených osob výrazně**

převažovala preference pomáhající přístupu a vnímali podstatně příznivěji spolupráci s probačními pracovníky/pracovnicemi, jež inklinovali k pomáhajícímu modelu (tamtéž, s. 37)

Přístup preferovaný probačním pracovníkem/pracovnicí při jednání s klientem se odvíjí od širokého spektra okolností, k nimž lze kromě zmíněné možnosti vývoje vztahu mezi klientem PMS a probačním pracovníkem/pracovnicí v čase řadit např. počet klientů na jednoho pracovníka na daném pracovišti, celkovou atmosféru na daném pracovišti, odborné zázemí a osobnostní charakteristiky probačního pracovníka/pracovnice, osobnostní charakteristiky odsouzené osoby nebo charakter jejich vzájemných interakcí („osobní chemii“). Z těchto důvodů nelze očekávat, že by se hodnocení přístupu probačních pracovníků/pracovnic mohlo nějak výrazně lišit v závislosti na tom, zda klientem PMS je podmíněně odsouzená osoba, osoba podmíněně propuštěná z VTOS nebo jiná osoba podléhající probačnímu dohledu.

Uvedené poznatky týkající distinkce mezi dohlížejícím a pomáhajícím modelem tak velmi dobře dokreslují souvislosti tematizované v odborné literatuře (viz kapitola věnovaná teoretickým východiskům), a velmi podobné vyznění mají i výroky informantů z našeho výzkumu, jakkoli v rámci našeho výzkumu byly tematizovány značně odlišným způsobem a našim cílem nebylo v takové míře zachycení rozmanitosti různých charakteristik, které mají informanti/ky spojené s probačním dohledem, respektive různých aspektů a rovin jejich hodnocení, ale zaměřili jsme se spíše na zachycení jejich kontextu v životě jedince (v souvislosti s fungováním různých institucí, během pobytu ve vězeňském prostředí, po propuštění z VTOS atd.) a dynamiky, která je pro ně příznačná (včetně zachycení okolností, které jí mohou ovlivňovat).

Zároveň je třeba na tomto místě upozornit na to, že vnímání obou přístupů sice mohlo být s ohledem na uvedené skutečnosti u informantů/tek z citovaného výzkumu a námi dotázaných osob v mnoha ohledech podobné, na druhou stranu se u nich ale dala předpokládat značná odlišnost, pokud jde o jejich zkušenost s každým z těchto vyhraněných přístupů, jelikož informanti/ky v každém z těchto výzkumů byli kontaktováni odlišným způsobem, kdy ve výzkumu IKSP byli informanti/ky kontaktováni prostřednictvím PMS, zatímco v našem výzkumu jsme se naopak tomuto způsobu jejich rekrutace s ohledem na jeho předpokládaný vliv na charakter získaných odpovědí vyhnuli (viz dále).

Citovaný výzkum IKSP se zaměřil také na zjištění stanovisek podmíněně odsouzených osob k probaci a zachycení jejich představ o tom, jaký by podle informantů/tek měl být optimální způsob zajištění probačního dohledu, respektive jaké vlastnosti by podle nich bylo vhodné, aby měli probační pracovníci/pracovnice. Otázky týkající se těchto oblastí sledovali autor a autorky s ohledem na snahu umožnit srovnání získaných zjištění s obdobnými poznatky získanými ve dříve realizovaném výzkumu (více k tomu viz Tomášek et al 2016). Tyto otázky měly projektivní charakter a jimi získané poznatky tak značně limituje fakt, že se jedná o vyjádření k instituci, kterou dotyčný nezastupuje, respektive k pracovní pozici, jíž nezastává. I přes tento limit ale některé získané poznatky mohly poněkud odlišným způsobem dále dokreslit to, jak probační pracovníky/pracovnice a probační dohled vnímají podmíněně odsouzené osoby, jež se výzkumu zúčastnily. Z těchto důvodů zde budou v krátkosti přiblíženy také vybraná zjištění vyplývající z těchto otázek, jejichž výpovědní hodnotu popsané omezení tak výrazně neovlivňovalo.

Výpovědi informantů/tek popisující „**ideálního probačního pracovníka**“ podle autora a autorky podtrhovaly význam lidského přístupu ke klientovi, podporování klienta nebo schopnosti probačního pracovníka/pracovnice vyhnout se při jednání s klientem jeho odsuzování (Tomášek et al 2019, s. 41-42). V zásadě lze říci, že tyto poznatky dále zvýrazňovaly již v rámci předchozích otázek pozorovanou jasnou preferenci pomáhajícího modelu mezi informanty/kami. Kromě těchto aspektů se podle autora a autorky dalšími významnými atributy „ideálního probačního pracovníka“ ukazovaly být odbornost nebo schopnost mít přirozenou autoritu. Jedna z informantek pak poukázala na možný pozitivní vliv případné osobní zkušenosti probačního pracovníka/pracovnice se situací, v níž se klient nachází.

Mezi atributy, které by podle stanovisek informantů/tek měl mít **probační dohled**, autor a autorky řadili jeho zaměření na podporu a pomoc, snahu motivovat odsouzené a individuální přístup.

Další vybrané poznatky týkající se probačního dohledu v ČR

Jako relevantní pro náš výzkum lze vnímat i některé poznatky o probačním dohledu, které byly zjišťovány od jiných aktérů než od podmíněně odsouzených osob. A to především z toho důvodu, že před reflexí významu probačního dohledu pro osoby podmíněně propuštěné z VTOS je přirozeně vhodné přiblížit také některé stěžejní charakteristiky tohoto institutu popsané v dřívějších výzkumech, v nichž byl tento

institut analyzován z dalších důležitých perspektiv (jiných než z perspektivy odsouzených osob).

V tomto případě již ale zjevně není potřebné provedení tak důkladného rozboru, jako při diskusi poznatků týkajících se role probace v trestní politice ČR a při snaze o přiblížení toho, jak probační dohled vnímají podmíněně odsouzené osoby. V následujícím textu proto bude zprostředkován pouze rámcový přehled poznatků o probačním dohledu, které vyplynuly z dalších dříve realizovaných výzkumů.

Přímo dohledu u podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody se věnovala studie IKSP z roku 2004. Výzkum, jehož výstupy zprostředkovává tato studie (Rozum et al 2004), zahrnoval větší množství výzkumných aktivit, od studia zahraniční odborné literatury, přes analýzu právní úpravy, přehled statistik, analýzu spisů poskytnutých soudy až po rozhovory se soudci, probačními úředníky/úřednicemi a sociálními pracovníky ve vězení. V rámci výzkumu byly zpracovány také čtyři kazuistiky podmíněně propuštěných osob, jimž byl uložen dohled, přičemž se třemi z těchto osob, byl následně proveden i rozhovor. Součástí studie tak je i přehled hlavních okolností zaznamenaných během těchto rozhovorů (viz tamtéž s. 194-196), který v krátkosti shrnuje způsob získání informace o možnosti podání žádosti o podmíněné propuštění, navázání kontaktu s PMS, interval schůzek s probačním úředníkem/úřednicí a dodržování sjednaných termínů, přibližuje obvyklou délku schůzek, jejich obsah a vnímání schůzek propuštěnou osobou. Přehled těchto informací získaných od samotných osob propuštěných podmíněně s dohledem v této studii ale je opravdu jen velmi zběžný a autoři a autorka jej sami prezentují jako sondu zprostředkovávající pouze základní vhled do dané problematiky a sloužící spíše jako určitý protipól podrobně analyzovaným expertním stanoviskům. Právě z tohoto důvodu byla v předchozí části této kapitoly věnována značná pozornost výzkumu IKSP zjišťujícímu stanoviska podmíněně odsouzených osob (Tomášek et al 2019).

Součástí studie IKSP z roku 2004 (Rozum et al 2004) bylo dále také vyhodnocení celkem 167 spisů poskytnutých pro účely této analýzy soudy. Na základě něho si lze udělat alespoň rámcovou představu o struktuře schválených žádostí v analyzovaném období. Jednalo se o 1. pololetí roku 2002 a současné údaje tak přirozeně mohou být zcela odlišné, ale vzhledem k absenci odpovídajících aktuálních ukazatelů tyto údaje zprostředkovávají alespoň orientační představu o charakteristikách osob podmíněně propuštěných z VTOS a úpravě jejich trestu. Ze 167 osob, jimž byla během uvedeného období schválena žádost o podmíněné propuštění

a jejichž spisy byly analyzovány, byla 24 osobám uložena zkušební doba v délce 1-2 roky, 86 osobám zkušební doba v délce 3-4 roky a 57 osobám zkušební doba v délce 5-7 let. Jednalo se o tři osoby, jimiž bylo v době rozhodování o podmíněném propuštění 15-19 let, 17 osob ve věku 19-21 let (vzhledem v délce doby rozhodování jejich žádosti se autory a autorkou zvolené věkové kategorie překrývaly), 78 ve věku 21-30 let a 30 ve věku 30 a více let. Provedené vyhodnocení soudních spisů zahrnovalo i další rozbory, ale ty zde již vzhledem k jejich neaktuálnosti prezentovány nejsou.

Další zajímavé poznatky, jimž je vhodné se na tomto místě krátce věnovat, jsou výstupy výzkumů publikovaných ve studiích IKSP publikovaných v roce 2014 a 2016 (Scheinost et al 2014; Tomášek et al 2016). Cílem první z těchto studií bylo přiblížit, jak soudci, státní zástupci a vedoucí středisek PMS vnímají změny, které přinesl nový trestní zákoník. Pozornost přitom byla věnována i probačnímu dohledu. V rámci tohoto výzkumu byla zaznamenána i značně kritická stanoviska k uplatnění tohoto institutu až jeho odmítání u několika dotázaných soudců a státních zástupců. Tato negativní stanoviska ale byla i u těchto skupin osob naprosto výjimečná: v rámci volné odpovědi doprovázející hodnocení nové právní úpravy ji uvedli 2 ze 160 dotázaných soudců a 3 ze 185 státních zástupců vyjadřujících se k dané otázce – tamtéž, s. 24; s. 54. V rámci další volné odpovědi doprovázející uvedenou otázku jeden státní zástupce poukázal na to, že PMS má poměrně omezené možnosti práce se svými klienty. Za pozornost stojí také to, že 6 ze 186 dotázaných státních zástupců doplnilo u otázky týkající se hodnocení spolupráce s PMS v rámci volné odpovědi komentář týkající se personálního poddimenzování PMS (tamtéž, s. 55).

Z poznatků založených na odpovědích a stanoviskách probačních pracovníků pak bylo možné jako poznatky nejvíce relevantní pro náš výzkum vnímat především tato zjištění:

- Čtyři dotázaní se ve volné odpovědi doprovázející hodnocení nové právní úpravy vyjádřili k tomu, zda jsou v právní úpravě vyváženy oba klíčové aspekty probačního dohledu, tj. kontrola a pomoc. Zatímco podle dvou právní úprava akcentovala oba tyto aspekty vyváženě, podle dalších dvou by v nich měl být více akcentován kontrolní prvek.
- Povinnosti pachatele i povinnosti probačního pracovníka byly vnímány jako vyhovující. Bylo ale poukázáno na neodpovídající vnímání pozice probačního pracovníka v justičním systému, jako problematická byla tematizována

spolupráce se soudy, zmíněna byla také nedostatečná součinnost s Vězeňskou službou ČR.

- Dotázaní poukázali na některé situace, při kterých se spolupráce s jejich klienty ukazuje jako obtížná, případně je patrné, že některé zákonem stanovené povinnosti probačních pracovníků, např. reálná možnost kontroly klienta, jsou v praxi velmi obtížně realizovatelné. Omezené ale byly podle dotázaných také možnosti podpory klientů (například vzhledem k absenci služeb, které by pro klienta byly vhodné v daném regionu) a možnosti účinně pomoci při řešení jeho sociální situace, např. se zadlužením.
- Také dotázaní probační pracovníci a pracovnice v rámci volných odpovědí k jedné z otázek poukazovali na to, že možnosti jejich práce limituje stávající personální obsazení PMS.

Samotnému přístupu probačních pracovníků při výkonu dohledu a významným postojům k jejich práci, které jej ovlivňují, se věnovala studie IKSP z roku 2016 (Tomášek et al 2016). Nejvíce relevantní zjištění z této studie pro náš výzkum byla s ohledem na jejich charakter podrobně rozebrána v první části této kapitoly. Pro další přiblížení probačního dohledu ale stojí pozornost také poznatky z tohoto výzkumu týkající se nejčastější obsahové náplně jednání probačního pracovníka s klienty. Z předložené baterie 16 tematických okruhů bylo jako nejčastější téma vnímána práce a zaměstnání. Následovala témata dluhů souvisejících s trestnou činností, bydlení a postojů k vlastní trestné činnosti. Přibližně ve srovnatelné míře pak probační pracovníci a pracovnice s klienty probírali osobní dluhy a exekuce, užívání nealkoholových drog, trestně právní důsledky trestné činnosti odsouzených, možnosti odčinění spáchaných skutků, trestnou činnost ve zkušební době a problémy s alkoholem. Rodinné a partnerské vztahy nebo sociální dávky náležely do třetiny nejméně častých témat. (viz Tomášek et al, s. 76-79).

Je zřejmé, že z uvedených témat představuje odčinění spáchaných skutků okolnost, jež se primárně týká osob podmíněně odsouzených. V případě osob podmíněně propuštěných z VTOS s dohledem může být pořadí témat poněkud odlišné, i tak ale citovaný výzkum umožňuje získat alespoň rámcovou představu o obsahovém zaměření jednání probačních pracovníků a pracovnic s jejich klienty.

Také v tomto výzkumu byla zdokumentována a hlouběji rozebrána přetíženost pracovníků PMS.

Metodologie výzkumu

Při **rekrutaci** jsme nechtěli potenciální účastníky a účastnice oslovovat přímo přes PMS a její úředníky, jelikož jsme se obávali, že případné doporučené osoby budou mít tendenci ze strachu spolupráci s PMS vykreslovat v lepším světle. Zároveň jsme měli zkušenost z dřívější výzkumné činnosti, že funkčnost PMS regionálně a lokálně značně kolísá. Zatímco v některých lokalitách funguje PMS bez problémů, jinde naopak existuje personální poddimenzovanost a lokální pobočka je schopna vyvíjet činnost pouze v rámci zákonného minima. Oslovení účastníků a účastnic přes PMS by tedy znamenalo, že bychom se předem diskvalifikovali z možnosti zachytit zkušenosti s nefungující pobočkou PMS, jelikož taková pobočka by nám logicky nebyla schopna nikoho doporučit.

Za účelem rekrutace jsme proto oslovili sociální kurátory a kurátorky vybraných měst a městských částí a neziskové subjekty, s nimiž jsme měli kontakt z naší předchozí výzkumné činnosti a které se věnují sociální práci s propuštěnými osobami. Oslovení zahrnovalo prosbu, zda by mohly vytipovat některé svoje klienty a klientky ochotné vstoupit do našeho výzkumu, přičemž jednou podmínkou pro vstup byla zkušenost s probačním dohledem.

Je zřejmé, že **rekrutace přes neziskové subjekty** v sobě je také v určitém ohledu tendenční. Tímto způsobem totiž je možné rekrutovat pouze osoby, které s neziskovými subjekty spolupracují a využívají sociální služby, čímž ze vzorku vypadávají osoby, které sociální služby vůbec nevyužívají (nebo minimálně nevyužívají sociální služby cílené na propuštěné osoby). Dá se také očekávat, že osoby ve vzorku budou méně kritické vůči neziskovým subjektům, s nimiž spolupracují, byť ne v takovém měřítku, jako by byly vůči PMS, která má přímou represivní pravomoc v podobě možnosti vydání doporučení soudu na opětovné uvěznění osoby. Zároveň bude prostřednictvím takového vzorku pozitivněji vykreslena situace propuštěných osob, jelikož spolupráce s neziskovými subjekty usnadňuje řešení některých těžkostí spojených s opuštěním vězení a zvyšuje šanci na úspěšný návrat/znovuvedení. Je ale potřeba zdůraznit, že sociální služby cílené na propuštěné osoby zdaleka nejsou dostupné všem, kdo by je potřeboval a chtěl využít. Dostupnost bývá omezena zejména s ohledem na (1) existenci dané sociální služby (v některých regionech jednoduše služby neexistují – názorným příkladem je Karlovarský kraj) a (2) kapacitu (i když služba v daném regionu existuje, její kapacita bývá značně limitována dostupnými finančními prostředky).

Také u osob kontaktovaných přes sociální kurátory lze předpokládat určité specifické charakteristiky, které mohly mít vliv na podobu našeho vzorku a mohly ovlivnit charakter informací, které jsme se dozvěděli. Aktuální kontakt a spolupráce se sociálním kurátorem nebo kurátkou znamená, že dotyčná osoba má nebo měla v současnosti nebo ve velmi blízké minulosti vlastní motivaci pro navázání a udržení spolupráce se sociálním kurátorem. Tato spolupráce mohla dané osobě pomoci nebo pomáhá řešit a lépe zvládat problematické situace po propuštění. Podobně jako tomu bylo názorů osob kontaktovaných přes neziskové organizace, lze i u osob kontaktovaných přes sociální kurátory/kurátorky očekávat, že mohou tuto instituci a jimi poskytovanou asistenci vnímat příznivěji, než by tomu bylo u osob, které by byly kontaktovány jiným způsobem.

Námi zkoumaný vzorek reprezentovalo devět osob, s nimiž jsme realizovali rozhovory. Menší počet rozhovorů je bohužel dán opatřeními vlády na omezení šíření koronaviru, která v podstatě suspendovala naši výzkumnou činnost na několik měsíců, a také následným časovým presem s ohledem na dokončení výzkumu a přednesení smysluplných výstupů. Konkrétně jsme pak ve vzorku měli: 4 ženy a 5 mužů; věk se pohyboval mezi 26 a 52 roky; délka pobytu ve vězení byla v rozmezí 2,5 až 12 let; informanti a informantky byli na svobodě po posledním trestu maximálně 1,5 roku; délka dohledu, kterou měli stanovenou, byla v rozmezí 1,5 až 7 let; 6 informantů/tek bylo ve vězení jednou a 3 informanti/ky vícekrát. Velkým specifikem našeho vzorku následně byla skutečnost, že 6 osob mělo relativně stabilizovanou situaci po propuštění a nemusely řešit zajištění základních životních potřeb, tedy stabilní bydlení a materiální zabezpečení. 3 osoby byly v době rozhovoru s tíživější situací – využívali k bydlení dočasnou ubytovací kapacitu jednoho neziskového subjektu a usilovaly o materiální zajištění. S ohledem na některé z otázek, které výzkum sledoval, pak byla důležité také skutečnost, že tři naši informanti/ky se zapojili do projektu PMS „Křehká šance“ (více k tomu viz dále).

Námi zkoumaný vzorek tak byl poměrně různorodý, jak co se týkalo věkové skladby, trestné činnosti, za níž byly osoby odsouzeny, délky i počtu trestů, doby od propuštění nebo situace po propuštění a okruhu okolností nebo problémů, které musejí řešit, tak i řady dalších obdobných okolností. Tato různorodost podle nás umožnila registrovat širší okruh situací, které byly pro náš výzkum relevantní a nahlédnout zkoumané jevy a okolnosti z poměrně různorodých perspektiv, které mohou provázet podmíněné propuštění, respektive mohou být příznačné pro

situaci podmíněně propuštěných osob. Velikost zkoumaného vzorku přirozeně neumožňuje nahlédnout případné vazby mezi popsányi charakteristikami a zaznamenanými poznatky. Popsané údaje o dotázaných osobách jsou proto na tomto místě uvedeny pouze s cílem přiblížit okruh a hlavní charakteristiky dotázaných a nejsou předmětem dalších srovnání.

Pro **analýzu rozhovorů** jsme využili metodu kvalitativní obsahové analýzy, při níž se v datovém korpusu hledají nosná opakující se témata, která se zachycují a precizují pomocí kódování. Kódování jsme prováděli ve více cyklech, kdy jsme při prvním cyklu rozhovory nejdříve rozdělili na jednotlivé tematické bloky (současná situace/problémy, zkušenosti s vězením atd.) a v dalších cyklech jsme tyto bloky více precizovali na jednotlivá subtémata, která budeme prezentovat a interpretovat. K procesu kódování jsme využili počítačový software MAXQDA. Vedle kvalitativní obsahové analýzy jsme pro analýzu a interpretaci využili také metodu případové studie, kdy jsme se snažili jednotlivé rozhovory konceptualizovat jako specifické případy, které jsou nositeli určitých typických a opakujících se faktorů v souvislosti se zkoumanou problematikou.

Zjištěné poznatky

V souladu s naší strategií oslovování informantů/tek nastíněnou výše byla v našem vzorku pro všechny informanty a informantky klíčová nějaká forma intenzivnější spolupráce s neziskovým subjektem nebo veřejnou institucí, a to jak ve vězení, tak po propuštění. Tato spolupráce velmi zásadně motivovala a podporovala osoby v jejich snaze nejenom o podmíněné propuštění, ale také obecně v těžkých chvílích, které zažívaly. Další faktory byly podobné nebo stejné pouze pro některé informanty a informantky. V následujících částech textu se nejdříve budeme věnovat subjektivním zkušenostem, které měly osoby s přípravou na podmíněné propuštění ve vězení a zkušenosti s vězením spojené s touto problematikou. Následně se budeme zabývat subjektivitami našich informantů a informantek s probačním dohledem po propuštění, a to i v návaznosti na specifické potřeby, které měly tyto osoby po propuštění. V poslední podkapitole poté rekonstruujeme dvě případové studie typické pro náš vzorek a zjištěné poznatky.

Příprava na podmíněné propuštění⁹

Když informanti/tky mluvili o přípravě na podmíněné propuštění, nejčastěji pochopitelně mluvili o **splnění různých podmínek**, což je následně potřeba doložit do dokumentace, která se posílá k soudu rozhodujícímu o propuštění. Jako základní podmínky, které musely být splněny, aby měla osoba alespoň minimální šanci na propuštění, často informanti/tky uváděli: (1) nutnost nemít žádné kázeňské problémy a naopak získat několik pochval za dobré plnění stanoveného vězeňského programu zacházení; (2) absolvování terapeutických a poradenských programů, nejlépe na specializovaných oddílech nebo standardizovaných, které běžely na běžných oddílech; (3) příslib nebo zajištěnost bydlení (postačoval azylový dům nebo ubytovna, nebylo tedy nutné mít stabilní ubytování) a zaměstnání; (4) dobrozdání nebo přímluvu od dalších subjektů (neziskové organizace – dále jen NNO, sociální kurátor/ka, PMS).

Celkově pak 8 informantů/tek popisovalo celý **proces přípravy a zažádání o podmíněné propuštění jako pro ně složitou proceduru, s níž jim musel pomoci někdo další** – mimo probační služby také neziskové subjekty, sociální kurátoři/kurátory a odborný vězeňský personál. Pomoc v základních konturách spočívala zejména v sestavení dokumentace, která se předkládá soudu a na základě níž pak soudce nebo soudkyně rozhoduje o ne/propouštění. V dalším sledu spolupráce sloužila ke konsolidaci informací o dluzích a exekucích, s nimiž se potýkali všichni informanti/tky v našem vzorku, a dále informací o rodinné situaci a možnostech, jaké případně měli konkrétní osoby po propuštění. V některých případech sloužila spolupráce také jako psychologická podpora pro danou vězněnou osobu:

Takže tam pojem vlastně o tom, co se děje venku, co se děje s vaší rodinou... Tak nějak, blbě řečeno, pomluvy se šíří rychle, rychle roznesou, takže jsem věděl/a o tom, jak je na tom moje rodina, co se děje, takže jsem spíš s tou kurátorkou hodně si psal/a, o dětech, o rodině, o všem a pak vlastně občas přijela i na návštěvu do vězení, ale to bylo omezený, že jo, přijela, kdy tam měla čas, tak dorazila a mohli jsme to osobně probírat. Takže to bylo intenzivní (informant/ka, 26 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 5 let).

⁹ Z důvodu ochrany informantů a informantek a také vězeňského personálu v konkrétních věznicích nebudeme uvádět pseudonymy a gender informantka či informantky (a všechny údaje, které by mohly vést k identifikaci tohoto faktoru budeme anonymizovat). Důvodem je velké riziko, že bude odhalena totožnost zejména u informantek kvůli malému počtu ženských věznic.

V případě citátu se jednalo o sociální kurátorku, která byla ochotná probírat dané záležitosti a dokonce i pravidelně navštěvovat daného/danou informanta/tku a dále ho/ji tak podporovat. Nicméně podobnou možnost nemohli využít všichni informanti/tky. Charakteristickou situací totiž byla skutečnost, že informanti/tky v některých případech nemohli využít všechny instituce, což se týkalo zejména PMS a sociálních kurátorů/kurátorek, protože jejich **funkčnost byla podmíněna lokální situací**. Jeden/jedna informant/tka tak nemohl/a spolupracovat se sociálním kurátorem/kurátorkou, ačkoliv projevil/a zájem a poslal/a dopis dvěma s z nich. Od první dostal/a pouze formální vyjádření, ať se po propuštění zastaví v úředních hodinách, a druhá neodpověděla vůbec. Obdobná situace panovala i v souvislosti s PMS – u jiného/jiné informanta/tky nebyla spolupráce umožněna, jelikož to PMS formálně nepovažovala za nutné a sdělila mu/jí, že má navázat spolupráci až po propuštění.

Složitost procedury však podtrhovaly i další faktory. Prvním takovým faktorem byla skutečnost, že o existenci těchto kritérií se informanti/tky poměrně často dozvídali až během započetí celého procesu žádosti o podmíněné propuštění. Dva informanti/tky přímo poukazovali, že nebyli dostatečně informováni, jak podmíněné propuštění probíhá a co všechno je na ně potřeba splnit, aby daná osoba měla alespoň formální šanci na propuštění. Jeden/a informant/tka popisoval/a, jak postupně zkoušel/a všechny termíny podmíněného propuštění, kdy při každém zamítnutém termínu se vždy dozvěděl/a, že musí splnit ještě další věc:

[...] já jsem zkoušel/a teda třetinu, potom polovinu, potom ty dvě třetiny a na každém tom stání jsem se vždycky dozvěděl/a prostě něco důležitého, co bych měl/a splňovat, aby byla vlastně ta možnost. Takže vlastně jsem takhle postupně vlastně dělal/a na tom podmíněném propuštění. [...] V té první třetině jsem tam šel/šla v podstatě jako nepřipravený/ná a úplně bez pochval. A tak jsem se dozvěděl/a, že vlastně by měly být určité nějaké věci splněné. Pak jsem tam šel/šla v polovině, tam jsem se dozvěděl/a, že vlastně kromě teda toho, že mám pořád ještě málo pochval, tak to jsem měl/a za sebou dvoje rajóny a myslel/a jsem, že to stačí k té půlce, nicméně jsem se dozvěděl/a potom spoustu věcí k těm dvěma třetinám (informant/ka, 39 let, 4,5 roku ve vězení, probační dohled na 5 let).

Až po druhém termínu navíc daná osoba začalo spolupracovat s PMS a dostala se i do programu Křehká šance, který vězněné osoby pomocí slyšení u parolových komisí

formálně i prakticky připravuje na soud. Nicméně i s touto pomocí byl celý proces stále náročný:

A vlastně ještě po té [parolové] komisi trvalo zhruba nějak asi rok, než jsme dali s tou probační úřednicí dohromady, protože jak říkám, jsem v měl/a docela jako obrovský guláš, co je potřeba, co není potřeba [...] (informant/ka, 39 let, 4,5 roku ve vězní, probační dohled na 5 let).

Postupné zkoušení a dozvídání se podmínek podmíněného propuštění je velmi zatěžující pro všechny zúčastněné strany. Pro vězněné osoby se vždy jedná o velmi psychicky náročný zážitek, zatímco pro věznice a soudy spočívá zátěž zejména v administrativě a projednávání případů, o nichž je dopředu z formálního hlediska prakticky jasné, že nemohou uspět. V rámci našeho rozsahem malého výzkumu nelze se spolehlivostí říci, co je (hlavní) příčinou takového nedorozumění. Nicméně z našich předešlých zkušeností a výzkumů je to zřejmě kombinace nepříliš intenzivního informování vězněných osob o všech náležitostech jejich trestu, přetíženého vězeňského personálu, nezájmu o informace ze strany vězněných osob a případně také nevhodné chvíli, kdy jsou vězněné osoby informovány (zpravidla hned po nástupu do vězení, kdy se na ně „navalí“ mnoho povinnosti a stresu). Nástrojem, kterým by mohl alespoň zmírnit tento problém by mohly být zmiňované parolové komise, o nichž bude v textu řeč dále.

Druhý faktor navazuje přímo na první – jedná se o **zmatenost v důsledku špatné informovanosti**, o níž byla řeč, a **nahrazení této informovanosti mytologií předávanou v kolektivu vězněných osob**. Tři informanti/ky zmínili, že nedostatek informací nebo svoji neinformovanost vyplňovali právě touto mytologií, s níž se pravidelně setkávali a působila na ně více než vězeňský personál a jeho informace. Názorně to vystihli zejména dva/dvě informanti/ky:

[...] ještě navíc, ono se toho, zvláště v tom vězení, nejdřív hodně nakecá, a já jsem si říkal/a, že [...] se budu držet prostě nějakých svých věcí a ono, jak se říká, na každým šprochu, je pravdy trochu, a ono něco tam třeba byla pravda, něco nebyla, ale jako jak jsem zjistil/a, tak prostě něco občas řekli i co jako...co...co mi... co byla i pravda [...] (informant/ka, 39 let, 4,5 roku ve vězní, probační dohled na 5 let).

Tam vám... To už přijdete a už vám řeknou, ježišmarjá, ty jsi na [označení patra], ty se domů nedostaneš. Jo, ty jsi na [označení patra], jo, ty jdeš domů, v pohodě. Jo, už jenom podle toho, jací tam jsou pracovníci [vězeňský personál], né, jací jste

vy, ale kdo tam zrovna je (informant/ka, 34 let, 2,5 roku ve vězni, probační dohled na 5 let).

Mytologie je samozřejmě velmi problematická, což naznačuje první informant/tka: nikdy není jasné, co je relevantní informace a co není. To může klíčově ovlivnit i interakce mezi vězněnými osobami a personálem, který je, jak ukazuje druhý citát, již předem stereotypně rámcován.

Výše zmiňovaný druhý citát nás přivádí na třetí faktor, jímž je **vězeňský personál a jeho vliv na proces žádosti o podmíněné propuštění**. Tři informanti/tky vnímali roli vězeňského personálu při procesu žádosti o podmíněné propuštění neutrálně nebo kladně. Jeden/jedna z nich v tomto ohledu vyprávěl/a, jak ho/ji personál podporoval v podávání žádosti a uklidňoval během celého procesu. Naopak jiný/jiná informant/tka měla opačnou zkušenost:

Takže mně před podmíněným propuštěním, i když jsem si to podal/a, tak mi řekl/a [vychovatel/ka], že si to podávat nemám, protože mě stejně nepustí. Na to já jsem mu/jí řekl/a, že mě to nezajímá, že mám doporučení od probační, jo, že mám všechno, že prostě jdu přes to a že mám doma pět dětí a že mě to nezajímá, tak prostě mi napsal/a posudky úmyslně takové, jakože aby se mi nepřipojila věznice, přitom mě vůbec neznal/a (informant/ka, 34 let, 2,5 roku ve vězni, probační dohled na 5 let).

Líčený rozkol nastal, když informant/tka dostala nového/novou vychovatele/ku, který/která ho/ji vůbec neznal/a a zřejmě mezi nimi vznikl konflikt, který následně vyústil v neprofesionalitu vychovatele/ky. Navzdory skutečnosti, že vězněné osoby jsou většinou vlivem prizonizace velmi pasivní a často jsou vedeny spíše k neaktivitě (viz Mertl 2020), daný/daná informant/ka se obrátil/a na vedoucí pozice ve věznici, kdy upozornil/a, že má velmi dobré hodnocení, splnil/a několik terapeutických/poradenských programů a spolupracuje s PMS. Vedení dané věznice zareagovalo férově a daného/danou informanta/tku podpořilo při soudním slyšení. Daný vychovatel/vychovatelka pak musela podle informanta/tky také vysvětlovat, proč se na základě jeho/její iniciativy věznice nepřipojila k doporučení na podmíněné propuštění.

Čtvrtým faktorem byla skutečnost, že **hodnocení splnění zmiňovaných podmínek je příliš formalizované a nereprezentuje dostatečně danou osobu a její ne/kvality**. Podle jednoho/jedné informanta/tky byla dokumentace posuzována podle kvantity, nikoli kvality, a rozhodující bylo, kolik příslibů a dobrozdání byl/a schopná

dodat do své dokumentace. V nevýhodě pak byly osoby, které mimo vězení neměly například rodinu, která by soudu dala příslib bydlení:

Jo, jako spousta lidí tam na sobě maká, změnilo se a šanci ven jít nemají jenom proto, že nemají papíry [= přísliby a dobrozdání]. Ale když se tam ocitnete a nemáte nikoho venku, jak ty papíry získáte (informant/ka, 34 let, 2,5 roku ve vězení, probační dohled na 5 let)?

Podle tohoto/této informanta/tky také záleželo, v jaké věznici se daná vězněná osoba nachází, jelikož některé věznice měly kontakty na velké zaměstnavatele, kteří byli schopni poskytnout příslib zaměstnání s ubytovnou, což bylo pro soud dostačující, a jiné věznice tuto možnost nenabízely:

[...] věznice úplně super spolupráce třeba ve [jméno věznice] s [jméno firmy a její předmět podnikání], [propuštěné osoby] opravdu po výkonu trestu jdou, opravdu jdou přímo na [firma], [firma] má i svoji ubytovnu pro ně, takže oni je i ubytují, i jim, i když jdou hned z toho výkonu trestu, nepožadují po nich nástupní, oni jim to strhnou z první výplaty. To je strašně velká pomoc, když víte, že máte kam jít, máte na ten začátek a prostě z první výplaty vám strhnou bydlení, tak dobrý, s tím jste už smířený. Ale když vylezete a nemáte to, strašně těžké jako (informant/ka, 34 let, 2,5 roku ve vězení, probační dohled na 5 let).

Na nejasnost podmínek nutných k podmíněnému propuštění se tedy nabalovala v některých případech i nemožnost formálně doložit jejich splnění, případně bylo z některých věznic lehčí jejich splnění doložit než z jiných věznic.

Složitost procesu žádání o podmíněné propuštění byla **zmírňována programem Křehká šance**, který přímo cílil na kvalitní přípravu žadatelů a žadatelek o podmíněné propuštění. Ve vzorku jsme měli tři informanty/tky, kteří prošli Křehkou šancí, přičemž všichni si tuto zkušenost ve výsledku pochvalovali jako velmi přínosnou, byť velmi náročnou, jak ukazuje tento citát:

[...] nejdůležitější pro mě bylo ta Křehká šance. To je probační vlastně a mediační, takže tam jsem se jako přihlásil/a a oni vlastně se mi ozvali, že jsem vlastně úplně nejužasnější ten typ, který oni potřebují, takže jsem do toho šel/šla, a můžu vám říct, že to není nic lehkýho jako, je to dosti osobní, intimní a je to hodně deprimující jako, myslím, že jsem spousta dní kvůli tomu probrečel/a, protože třeba po mě chtěli, abych napsal/a patnáctistránkovéj dopis, jak vlastně to začalo všechno, jo? Což znamená, vrátíte se do minulosti a běžíte do budoucnosti (informant/ka, 26 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 5 let).

Výhodou Křehké šance tedy byla nejenom formální **příprava dokumentace na soudní slyšení** týkající se podmíněného propuštění, což zmírňovalo zátěž celého aparátu, ale také **psychická a dovednostní příprava na samotné slyšení a celý proces propuštění**. V tomto kontextu byla významná zejména parolová komise, která simulovala soudní slyšení a měla nejenom připravit vězněné osoby na samotný soud, ale také zlepšit jejich komunikační dovednosti a dále pracovat s jejich trestným činem:

[...] probíhalo to podobně jako když se vás ten soudce na podmíněčným propuštění ptá... prostě na nějaké ty otázky a můžu vám teda říct, že tam to teda dopadlo jako docela dost špatně [...] takže já jsem si až tam, vlastně po tom parolovém slyšení s tou probační úřednicí nějak ujasnil/a, jak by to mělo vypadat, a co všechno bych měl/a mít splněné [...] Abych věděl/a prostě, co v kterém okamžiku bylo jakým způsobem prostě klasifikovaný a abych se v tom nějak orientoval/a a takže když jsem to zjistil/a, tak se mi udělalo z toho až trošku nevolno, protože jsem to tak nějak jako nevnímал/a. Tam v tom vězení je člověk až... tak úplně jako se k tomu nedostane vyloženě na papíře, tak to až tak nevnímá jako [...] Některé ty věci, co chodily ještě, když jsem byl/a v tom stavu, kdy jsem už jako moc nějak nevnímал/a, tak... tak jsem potom byl/a celkem jako takovej/taková nějakěj/ká zhrozenej/ná z toho všeho [...] (informant/ka, 39 let, 4,5 roku ve vězni, probační dohled na 5 let).

Z citátu je patrné, že parolová komise a její následné vyhodnocení přispělo u informanta/tky k lepší práci s trestným činem a zároveň měl celý proces i terapeutický a osobnostní přesah. Navíc proces žádosti o podmíněné propuštění také netrpěl formalizovaností posuzování žádosti, ale byla jasně patrná kontinuální a poměrně intenzivní práce s vězněnými osobami, což dále motivovalo dané informanty/tky. A, jak uvedl/a jeden/jedna informant/ka, program Křehké šance vygeneroval také kvalitnější dokumentaci, kterou mohl/a využít probační úředník nebo úřednice, které vykonávali dohled po propuštění a případně k lepšímu seznámení s daným případem.

Zkušenosti se soudním slyšením

Během rozhovorů jsme se také ptali, jaké mají informanti/tky **zkušenosti se soudními slyšeními**, na základě jejichž výsledku měli být propuštěni nebo ponecháni ve věznici. V osmi případech byli informanti/tky přímo účastni při soudu, zatímco v jednom případě informant/tka vůbec nebyl/a u slyšení, které proběhlo za jeho/její nepřítomnosti a bylo založeno pouze na vyhodnocení dokumentace a poslaných materiálů. Takové

slyšení zřejmě urychlovalo a ulehčovalo celou proceduru, ale pro informanta/tku nebylo příliš transparentní a utvrzovalo výše zmiňovanou formalizovanost, zvláště když vězněné osoby nemají vůbec ponětí, zda mají od věznice podporu, jak poukazuje jiný/jiná informant/ka:

[...] ve [věznici] to funguje tak, že vy nevidíte, co odchází za, ta věta, co odchází z [věznice] na ten soud. [...] protože oni nám to tají a ve finále vlastně oni odkryjou ty karty, jo (informant/ka, 34 let, 2,5 roku ve vězní, probační dohled na 5 let).

V případech, kdy informanti/tky byli přítomni na slyšení většinou soudce nebo soudkyně velmi důkladně prozkoumával/a dokumentaci a chtěl/a znát stanovisko nejen vězněné osoby, ale také vězeňského personálu. Výhodou v takových případech byla skutečnost, že vězněná osoba mohla vysvětlit určité skutečnosti, které nebyly z dokumentace zřejmé, nebo případně i spis informačně doplnit. Ve výše zmiňovaném případě, kdy informant/ka měl/a zamítavé stanovisko věznice, ačkoliv plnil/a program zacházení a ještě dělal/a aktivity navíc, se soudní slyšení odehrálo, což pomohlo vysvětlit nejasnosti a zvrátit stanovisko věznice. Samotné soudní slyšení také mohlo sloužit jako nástroj k získání dovedností, jak uvedl/a jeden/jedna informant/ka:

Ale paní soudkyně [řekla, že] nepůjdu domů, že ne, že to je špatně, že ještě ne, že to je brzo. A navíc jak jsem, jak jsem nemluvil/a, já jsem se, fakt já jsem byl/a jak zaseknutej/á. Mně vyschlo v krku a to byla konečná (informant/ka, 47 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 6 let).

Daný/daná informant/ka následně v rozhovoru uvedl/a, že to byla dobrá zkušenost, která ho/ji nasměrovala, aby na sobě víc pracoval/a, zejména s ohledem na terapeutické programy, které by zlepšily schopnost mluvit o tom, co se stalo. Při další žádosti a slyšení, které dopadlo ve prospěch dané/ho informanta/tky, už dokázal/a o celé věci mluvit a odpovídat na dotazy, což přispělo k rozhodnutí o propuštění.

V rozhovorech informanti/tky uváděli, že měli spíše zkušenost, že se soudci a soudkyně snažili podrobně seznamovat s danými případy a rozhodovat se na základě více podrobných informací než pouze z dokumentace. Vedle již zmiňované/ho informanta/tky, který/á měl/a problémy s vychovatelem/kou, je dobrým příkladem velmi zevrubného zkoumání ještě zkušenost ještě jiného informanta/tky:

[...] zažádali si jakoby na mě posudek z oboru psychologie a chtěli i z oboru psychiatrie, no tak jsem čekal/a tři měsíce, než dorazila soudní znalkyně, ta udělala si vlastně tři dny opravdu jakoby intenzivní testy a rozhovory a tak dále, a to odešlo

k soudu, potom se zase nějaký měsíc jakoby čekalo, tak nakonec přišel nějaký termín, tak jsem tam přišel, no a k mému překvapení paní soudkyně, protože jsem s tím nepočítal/a, paní soudkyně řekla, že prostě mě propouští [...] A oni říkali vlastně, proto mě taky propustili, protože soudkyně, že vlastně vězení vyčerpalo veškerý jako mo..., veškerý možnosti, jak pracovat na mé nápravě... (informant/ka, 29 let, 6 let ve vězení, probační dohled na 7 let).

Dané/mu informantovi/tce v tomto případě výrazně pomohlo, že si sjednal/a terapeutickou péči zaměřenou na zvládnání agresivity mimo věznici, na kterou by ovšem nemohl/a docházet, pokud by nebyl/a podmíněně propuštěn (a věznice takový program bohužel nenabízela). To přispělo k přesvědčení soudkyně, že bude lepší variantou danou osobu propustit.

Podmínky, do nichž byly osoby propuštěny

Náš vzorek byl, co se týče životních podmínek a jejich stabilizace po propuštění, rozdělený na dvě skupiny. V rámci **první skupiny**, která čítala šest informantů/tek, bylo patrné, že **mají svůj život již relativně stabilizován**, čímž máme na mysli, že měli stabilnější bydlení, tedy nikoli na ubytovně nebo azylovém domě, a byli také dostatečně materiálně zajištěni. To však neznamená, že by se nepotýkali s velkými překážkami, nicméně nemuseli vážně řešit existenční problémy. **Druhá skupina** tří informantů/tek byla v **o poznání horší a nestabilnější životní situaci**, zejména s ohledem na bydlení a materiální zajištění. Různé překážky a problémy, s nimiž se naši informanti/tky potýkali, však byly průřezové: u osob v první skupině byly sice méně akutní, ale stále se u nich v různé míře a intenzitě nacházely. Je tedy potřeba chápat tuto situaci skutečně jako relativně stabilizovanou. V tomto ohledu jsme také v rozhovorech a datech pátrali, co jsou **faktory, které obě skupiny výrazněji odlišují**. Jako zcela zásadní jsme zjistili dva: (1) podpora ve vězení i po propuštění ze strany vězeňského personálu, NNO, sociálních kurátorů a kurátorek a rodiny, a to v jejich kombinaci; (2) absolvování terapeutického programu ve věznici.

Zmínění/né tři informanti/tky sice měli v době rozhovoru **podporu** ze strany jedné NNO, která jim poskytovala ubytování, a to v situaci, kdy je nikdo jiný ubytovat nechtěl, což navíc komplikovala i koronavirová krize. Jeden informant/tka v této věci vypověděl/a, že byl/a během ní propuštěn/a, ale nikde ho/ji nechtěli ubytovat kvůli karanténě, což vyústilo ve skutečnost, že zůstal/a asi měsíc na ulici. Nicméně z rozhovorů vyplynulo, že tyto tři osoby byly opakovaně ve výkonu trestu a že

v minulosti žádnou podobnou podporu neměly, přičemž v době rozhovoru byly všechny propuštěny teprve několik měsíců a postupně se snažily pracovat na svých problémech. Ani jedna z nich pak neměla oporu v rodině – jeden informant/ka sice uvedl/a, že je v kontaktu s matkou, nicméně ta ho/ji nijak podporovala a on(a) nechtěl/a „být na obtíž“. Stejně tak neměli nijak dále kombinovanou podporu – na pomoc ze strany dané NNO nenavazovala další systematická podpora, která by jim pomohla s dalšími záležitostmi. Naproti tomu ostatních šest informantů/tek bylo prvotrestaných a všichni měli kombinovanou podporu ze strany NNO, sociálních kurátorů/kurátorek, PMS a rodiny, která jim pomáhala řešit jejich komplexní potřeby.

Pojmy „podpora“ a „pomoc“ pak byly velmi různorodé, nicméně zpravidla se jednalo v prvním sledu o **podporu v psychologickém slova smyslu**. Zmíněných šest informantů/tek mělo pocit, že o ně ve výkonu trestu a zejména po propuštění má někdo zájem a záleží mu/jí, aby byla daná propuštěná osoba úspěšná v návratu/znovuvedení do společnosti. Psychologická podpora pak přicházela nejenom od rodiny, ale v některých případech i od veřejných institucí nebo NNO:

A prostě mám [NNO] a nemůžu na ně dopustit, jo, když to řeknu takhle. Jsou sice v [město], ale na telefonu jsou. Jo, můžu si sednout, večer jim poslat mail. Jo, vím, že prostě prozvoním, oni mi zavolají zpátky, když cokoliv, i když doma, jo, s dětma nebo. Pro mě toto je strašně taková, když ne-, když to nemáte v rodině. Já si třeba nemůžu povykládat v rodině o tom, co bylo, o tom, jak bylo. [...] Jo, kdežto zase [NNO] [...] člověk už si může normálně uvolněně [povídat] (informant/ka, 34 let, 2,5 roku ve vězní, probační dohled na 5 let).

Samozřejmě, že přijde někdy třeba věc, kdy jí [sociální kurátorce] zavolám prostě proto, že mám třeba depresi, anebo prostě si nevím rady a říkám jí třeba: „Já už to nezvládám, já na to prostě kašlu.“ To jsou takové ty dny kdy už, kdy na mě prostě jako přejde ta velká deprese a už to nezvládám (informant/ka, 26 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 5 let).

Já jsem si myslel, že to bude jenom takové okolo, prostě abych nepáchal/a, abych prostě fakt dodržel/a podmínku, ale že se mě [probační úřednice] bude ptát jakoby na věci, který jí, jsem si myslel/a, že se to úplně netýkají, tak to jsem nevěděl/a, že mě bude řešit opravdu jakoby člověka. Že mě nebude řešit jako pořadový číslo [...] Naopak, opravdu ji zajímají moje pohnutky a chce vědět prostě, co se ve mně děje [...] (informant/ka, 29 let, 6 let ve vězení, probační dohled na 7 let).

Psychicky, a vůbec, dodává vám to sílu to všechno tak nějak jakoby zvládnout, i když na vás jako to padá, samozřejmě z té minulosti, to...to se nikdy nevymaže, že jo, to pořád jako vás dobíhá, že jo, ale zase jako na druhou stranu vám...mi dává sílu ta rodina, ta podpora z jejich strany, protože kdybych ji neměl/a, tak nevím, to bych to asi úplně neto... asi... nevím (informant/ka, 52 let, 3 roky ve vězení, probační dohled na 6,5 roku).

Jak je vidět z citátů, tak psychologická podpora může přijít od jakéhokoliv subjektu, s nímž se propuštěná osoba setkává. Samotná psychologická podpora pak může znamenat rozdíl mezi úspěšným a neúspěšným návratem/znovuvedením do společnosti, názorně to ukazují zejména druhý a čtvrtý citát. Je však důležité poznamenat, že podobné pocity zmaru vyjadřovali i další informanti/ky, nicméně mohli se obrátit na někoho, kdo je vyslechl a případně jim pomohl danou věc řešit nebo je podpořil, aby svoji situaci nevzdávali. Zároveň, jak je vidět z prvního citátu, když nefunguje podpora rodiny, tak ji může zastoupit podpora jakéhokoliv subjektu, který je v kontaktu s propuštěnou osobou, záleží pouze na otevřenosti a empatickém přístupu (a samozřejmě i kapacitách daných institucí nebo subjektů).

Vedle psychologické podpory samozřejmě těchto šest informantů/tek mohlo využít i kombinovanou pomoc se svými praktickými problémy a překážkami, jejichž výčet je uveden níže v tabulce. Kombinovatelnost a komplexnost pomoci a poskytovaných služeb je velmi důležitá, jelikož propuštěné osoby se často potýkají s komplexními a propletenými problémy a potřebami, které působí naráz a navzájem se doplňují (například Farrall et al. 2010; v češtině Mertl 2020). Názorným příkladem za všechny je tento:

[Sociální pracovnice] mi říká: „No já pro tebe nemůžu přijet, ale přijedeš vlakem.“ A já: „Prosím?“ Já říkám: „Já nepůjdu do vlaku.“ „Půjdeš do vlaku, to zvládneš.“ No zvládl/a jsem to. Tak jsem čekal/a na [nádraží], přijel/a jsem tam, tak jsem jí znova volal/a z budky a říkám: „Jsem na [nádraží] a já se z toho [nádraží] nehnu, dokud nepřijdeš.“ [...] No, takže ta mi vlastně zezáčátku hrozně pomohla. [...] [nezisková organizace] mi hodně pomohla, strašně moc ze začátku, úplně šíleným způsobem. Vlastně já jsem přijel/a do [město], [sociální pracovnice] mě čekala, to bylo ve čtvrtek. V pátek jsme oběhli úřad práce, já jsem si zavolal/a do zaměstnání, pojišťovny, všechno, že. [...] No a vlastně jakýkoliv problém, co jsem měl/a, tak jsem vlastně řešil/a s ní, že jo (informant/ka, 47 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 6 let).

Daný/daná informant/ka se po propuštění potýkala s typickými problémy: úzkostí, časoprostorovou desorientací, potřebou zařídit si ubytování, vyhledat nebo domluvit si zaměstnání a návštěvou dalších institucí. Daný neziskový subjekt a jeho sociální pracovnice naštěstí mohly realizovat alespoň omezenou formu terénní asistence (ideální by bylo vyzvednutí přímo před věznicí) a doprovodu a pomoci se zařizováním nejnutnějších záležitostí.

Specifickou roli pak sehrávala **rodina propuštěných osob**, která byla v některých případech schopna „nizkoprahově“ pomoci s různými problémy, které by se jinak v současně nastaveném systému řešily „oficiální“ cestou mnohem složitěji:

Takže prostě já, kdybych neměl/a babičku svojí, která mi přispěla na kauci, jako na podnájem, tak absolutně bych vlastně neměl/a kam jít ani s pěti dětma (informant/ka, 34 let, 2,5 roku ve vězni, probační dohled na 5 let).

Právě to byla taky jedna z věcí, kterou...se kterou mi pomohla matka, protože bysme zřejmě přišli o ten byt, tak vlastně mě nějakým způsobem oddlužila, v rámci té pomoci, kterou mi nabídla (informant/ka, 39 let, 4,5 roku ve vězení, probační dohled na 5 let).

V prvním případě informantovi/tce pomohla jeho/její babička se zaplacením kauce na byt, což jinak bývá častá bariéra nejenom pro propuštěné osoby, které si často jednoduše nejsou schopny (rychle) našetřit například dva nebo tři nájemy, a to i z důvodu exekucí. Tady je nutné poznamenat, že český sociální systém má mechanismus pomoci, který slouží k těmto případům, a sice mimořádnou okamžitou pomoc určenou na úhradu kauce k pronájmu bytu. Nicméně, jak zjistila Agentura pro sociální začleňování ve své analýze (Matoušek et al. 2020), tento mechanismus je málo využívaný a když už je v rámci něj o pomoc požádáno, úspěšnost přiznání je velmi malá (v roce 2019 bylo podáno v celé ČR 626 žádostí a přiznáno bylo pouze 359).

Ve druhém citátu matka informantovi/tce pomohla zaplatit dluh, což znamenalo, že neměl/a exekuční zátěž, která bývá hlavním demotivačním prvkem pro propuštěné osoby, které by jinak legálně pracovaly, ale s velmi malou částkou, která jim zbude po exekučních srážkách, jednoduše nemohou naplnit svoje základní potřeby. To velmi názorně ilustruje jeden/jedna informant/ka:

Hlavně jakoby momentálně to nedokážu nějak řešit, protože nedokážu po tom výkonu, kdy jsem si všechno odpíral/a, já nebudu žít za šest, sedm tisíc (informant/ka, 29 let, 6 let ve vězení, probační dohled na 7 let).

Ostatně velké **problémy s dluhy a exekucemi** hlásili i čtyři ze šesti informantů/tek, jejichž situaci jsme uváděli jako relativně stabilizovanou (mimo jednoho/jedné informanta/tky, jemuž/jíž pomohla zaplatit dluhy matka, jsme měli ve vzorku ještě jednoho/jednu, jemuž/jíž pomohl zaplatit dluhy partner/ka). Informant/ka, který/která mluvil/a o pomoci od babičky dokázal/a momentální finanční situaci zvládnout pouze díky skutečnosti, že se stará o svoje děti, čímž se mu/jí zvedlo nezabavitelné minimum. Další informant/tka celou situaci zvládl/a pouze díky tomu, že bydlel/a se svým otcem, který měl dostatečné příjmy, aby zaplatit výdaje spojené se základními potřebami. Třetí informant/ka se v době rozhovoru se svou situací smířil/a a v 52 letech mu/jí zbývalo po srážkách přibližně 9000 Kč měsíčně, což řešil/a spolubydlením a občasným využíváním sociálních služeb typu potravinové pomoci, pokud to šlo. Zároveň řešil/a, zda je možné sjednat si insolvenční řízení, ale v době rozhovoru to nebylo možné, jelikož výše jeho/jejího výdělku nebyla dostatečná. Poslední informant/tka, který/která je autorem/kou posledního zmíněného citátu, celou situaci neřešil/a, protože nechtěl/a snížit svoji životní úroveň, přičemž v době rozhovoru byl/a zaměstnán/a sice legálně, ale na DPP a s vyplácením peněz na ruku, aby se předešlo exekučním srážkám.

Konkrétní problémy/překážky	Počet informantů/tek, které s danou věcí mají problém (z celkového počtu devět)
Dluhy/exekuce	9
Úzkost po propuštění	7
Materiální zajištění	6
Bydlení	6
Drogy	5
Zdravotní problémy	2
Stigmatizace	1

Ačkoliv jsme další jednotlivé problémy v českém prostředí popisovali jinde (Mertl 2020; Mertl, Bareš 2017, 2018) a jsou také popsány v dalších studiích (Tomášek et al. 2017), myslíme, že jejich rozebrání v kontextu této studie nebude pouze duplicitním opakování již vyzkoumaného, ale přispěje k většímu poznání (mimo jiné i díky specifickému zaměření výzkumu na osoby propuštěné z VTOS, kdy se některé poznatky zaznamenané v jiných pracích obecněji u osob propuštěných z VTOS manifestovaly i v rozhovorech s námi dotázanými osobami podmíněně propuštěnými z VTOS, které podléhaly probačnímu dohledu, a výzkum tak umožnil dřívější zjištění týkající se obecněji propuštěných osob ověřit a zaznamenat jejich podobu právě u této specifické skupiny osob). Navíc, přestože jsou problémy propuštěných osob v poslední době již poměrně solidně analyzovány, stále nejsou dostatečně reflektovány ze strany institucí, takže jejich zopakování snad přispěje také k větším společensko-institucionálním změnám. Po dluzích a exekucích byla druhým nejčastěji zmiňovaným problémem po propuštění **úzkost spojená s vlivem prizonizace** a přechodem z vězení do společnosti (a nutností adaptace na zcela nové prostředí). Úzkost zažívají v podstatě všechny propuštěné osoby, nezávisle na délce trestu, jelikož výměna kontrolovaného prostředí vězení za společnost, kde je kontrola méně formální a často je více závislá na interakcích a dovednostech, které propuštěné osoby postrádají, je vždy šokem, který vystihuje jeden/jedna informant/ka: „Co na vás čeká? Otevřou se dveře do neznáma, tak to je, no“ (informant/ka, 52 let, 12 let ve vězení, v minulosti probační dohled na 2 roky). Zajímavě pak úzkost popisuje jiný/jiná informant/ka:

[...] po určité době, jako byla to poměrně dlouhá doba, [...] takže vlastně trvalo nějaký ten měsíc než se... než jsem se úplně zaklimatizoval/a nějakým způsobem. To potom nějak přišlo vlastně do..., jak kdyby... jak bych to řekl/a... [...], že jsem ten svět vnímal/a stejným způsobem, jako když jsem byl/a dřív na svobodě, že vlastně přes... že to nebylo přes takový filtr nebo přes něco prostě [...]
(informant/ka, 39 let, 4,5 roku ve vězení, probační dohled na 5 let).

Daný informant/ka použil/a metaforu *filtru*, aby vyjádřil/a svoje rozpoložení v prvních měsících po propuštění, kdy jednoduše viděl/a svět kolem sebe **pod vlivem prizonizace a kategorií, které si osvojil/a během doby věznění**. Informant/ka pak dále v rozhovoru přiznal/a, že zmiňovanou aklimatizaci očekával/a po propuštění mnohem dříve, ale, i když aktivně chtěl/a, nedokázal/a se tak snadno a rychle adaptovat. Úzkost je pak také samozřejmě spojena i se zcela konkrétními projevy,

přičemž v tomto ohledu můžeme doplnit citát informanta/ky, který výše čekal/a na sociální pracovníci na vlakovém nádraží:

[Venku bylo] snad třicet stupňů. Já jsem myslel/a, že umřu. Víte, co to je jako po čtyřech letech jsem vylezl/a ven [...] Teď já jsem měl/a asi čtyři tašky, což jsem říkal/a, já si připadám, jak kdybych tam někde vylezl/a z křoví. [...] mě zavírali v zimě, mě zavírali devátého prosince a pouštěli mě v létě, že. Takže já zimní boty, zimní bunda [...] Teď horko [...], teď já jsem se bál/a jít do obchodu, že prostě nebudu umět nakoupit, že neumím vůbec nic. Teď jsem sice měl/a telefon, ale bylo mi to houby platné, protože za ty čtyři roky byl úplně hluchej. Ale úplně totálně (informant/ka, 47 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 6 let).

Je jasné, že i banální interakce a úkony mohou být po propuštění velkým problémem který může dále komplikovat i skutečnost, která se stala určitým „evergreenem“, a sice **rozdílné období nástupu a výstupu z výkonu trestu**, a tedy i rozdílné oblečení a jeho vhodnost vzhledem k ročnímu období a teplotám venku. Některé věznice nabízí oblečení ze sbírek, které uspořádávají, takže tento problém zmírňují, ale v některých věznicích je to stále problém.

V našem vzorku se však objevilo i pět informantů/tek, kteří se navíc museli potýkat ještě s **vládními opatřeními cílenými na zpomalení šíření koronaviru**. Tato opatření často způsobila omezení nebo úplnou suspendaci sociálních služeb, což názorně popisuje jeden/jedna z informantů/tek:

Jako starosti, no. Tam jsem měl/a střechu nad hlavou, jídlo jsem si nemusel/a obstarávat, do toho ještě kouřím, no, takže jako, no. No, a tak já jsem měl/a výstup a šel/šla jsem se někam ubytovat, tak jsem šel/šla na [NNO]. Tam, že je koronavirus, že neberou. Jo, tak říkám: „No, tak to je pěkný.“ Pak jdu ještě na [jinou NNO], kde tam taky je noclehárna. Tak jsem jim dal/a občanku a oni říkají: „Vy už jste tu nebyl/a tři roky, tak to vás nemůžu vzít. Jestli nejste nakažený/á.“ No tak jsem musel/a na ulici, no (informant/ka, 33 let, 7 let ve vězení, v minulosti probační dohled na 1,5 roku).

Tento citát reprezentuje extrémnější případy propuštěných osob, které se v době celostátní karantény a dalších opatření nemohly obrátit na sociální služby jako často na jedinou formu podpory umožňující propuštění psychicky i prakticky zvládnout. Daného/danou informanta/tku nakonec vzali do jednoho nízkoprahového zařízení, kde nevyžadovali testy na koronavirus a ani peníze za ubytování, nicméně daná osoba

měla velké štěstí, že se v oblasti takové zařízení nachází (častější je totiž je spíše jejich nedostatek).

Dalším problémem, který se týkal šesti našich informantů/tek, bylo **materiální zajištění po propuštění**, které bylo spojeno s výše zmíněným problémem dluhů a exekucí, kdy příliš nízká částka nezabavitelného minima, která zbyla po exekučních srážkách, byla nejenom demotivační, ale také z hlediska životních nákladů likvidační:

[...] chytnul/a jsem práci třeba, a to tady nebyly ty organizace. A když jsem se do toho pustil/a sám, tak jako mi nikdo nepomohl a prostě jsem šel/šla do té práce, sehnal/a jsem si přes agenturu práci a problém byl v tom, že jsem nastoupil/a, nějak jsem přežil/a ten měsíc. Byla dobrá práce, čistá práce, dobrý kolektiv, všechno úplně super. A najednou přijdete do bankomatu a tam místo 12 000 mi to vypadlo 4 000, jo, ten základ. Bink, zaplatil/a jsem si z toho ubytovnu, jo? To zaplatíte ubytovnu, 4 000 ještě bych řekl/a jako, že do toho se vlezu, no, mávnu rukou, že budu s dvěma bydlet jako, ještě s nějakým třeba na té ubytovně. [...] No a kde máte jídlo? A už jsem byl/a tam a kde jsem byl/a [...] a každý: „A tys to nevydržel/a.“ Já říkám: „No, ale co jsem měl/a dělat?“ Jako řeknu to jako, už mám něco za sebou a říkal/a jsem si jako, u popelnic bydlet nebudu. Tak jsem to řekl/a, u popelnic bydlet nebudu a říkám a mně je důstojnější jít do té basy zpátky. Tam přijdu, žádný problém v práci (Informant/ka, 46 let, přes 20 let ve vězení, v minulosti probační dohled na 7 let).

V citátu je jasně patná silná demotivace z příliš velkých exekučních srážek a zároveň nemožnost z nich následně vést „řádný život“, a to i když je propuštěná osoba sama velmi motivována a aktivně se pokouší svoji situaci řešit. Daný/daná informant/ka pak během rozhovoru hodně bilancoval/a, jelikož měl/a mnoho zkušeností s vězením i mnohonásobným propuštěním. V době, kdy byl veden rozhovor, pak uvedl/a, že po posledním propuštění poprvé využívá alespoň minimální podporu ze strany nějakého subjektu a že vnímá kvalitativní rozdíl. Bez podpory v minulosti nastával scénář, který popisuje v citátu, tedy nemožnost se materiálně zabezpečit a žít důstojný život a návrat do vězení jako známého prostředí, kde měla osoba již vybudované postavení a cítila se tam důstojněji než na svobodě. Takové existenční problémy se samozřejmě v první řadě týkaly třech osob, které v našem vzorku neměly stabilizovanou životní situaci.

S materiálními obtížemi se potýkaly však i osoby, které měly relativně stabilizovaný život, důvodem byly opět dluhy a exekuce, s nimiž se potýkaly. Nicméně

mohly se spolehnout na pomoc buď nějakého subjektu, nebo rodiny, případně blízké osoby. Jeden příklad za všechny:

Já můžu říct, že máte pravdu prostě. Že představa taková, že by tam ten táta vlastně nebyl... Kdyby se to nepodařilo [kdyby propuštěná osoba neměla možnost bydlet u svého otce], tak já můžu říct, že jsem vlastně v háji. Protože bych neměl/a, jak zaplatit nájem, a vlastně můžu říct, že i na to jídlo, že bych tak prostě asi nevyšel/nevyšla, že bych... Dnešní náklady na život jako je bydlení vlastně, strava, a pokavad máte děti, tak je to samozřejmě družina, obědy a tak dále, tak já bych vlastně byl/a bez táty... Neexistoval/a bych, protože to by bylo hrozný. Takže si [to] nedokážu představit... (informant/ka, 26 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 5 let).

Pomoc ze strany rodiny tedy byla pro daného/danou informant/ku životně důležitá a klíčová, jinak by si svoji situaci neuměl/a představit. Daná osoba také měla zkušenosti s pomocí ze strany veřejných institucí, zejména nástrojem **mimořádné okamžité pomoci**, který je vyplácen úřady práce.

To nás přivádí k tématu, které spontánně vyplynulo v několika rozhovorech. Aniž bychom se přímo ptali na danou zkušenost, čtyři informanti/ky sami velmi kritizovali přístup úřadů práce k jejich situaci i jim samotným. Pro názornost můžeme uvést zkušenosti osoby, o níž byla řeč v předchozím odstavci:

Já jsem ji využil/a [mimořádnou okamžitou pomoc], ale můžu vám říct, že i tohle chce změnit. Ta jejich mimořádná okamžitá pomoc, která se týká pětistovky nebo tisícikoruny, to je jako o ničem. Myslím, že ten člověk je schopnej, tak upřímně, a po pravdě, blbě řečeno, vzít ty peníze a jít si za to koupit dávku drogy. Protože co jinýho s tím jako udělá? Bydlení si nezaplatí. Jako možná kdyby byl rozumnej, tak se možná za to nají a to je jako všechno. Co člověk má jako dělat? S tou částkou, pokavad' ho jako propustí po několika letech? To je fajn, že když ho pouštějí z věznice a pokavad' pracuje, tak mu tam nějakou tu částku dají. Ale...Dobře. Ocitáme se na tom, že ten člověk vyleze a má v kapse třeba... já nevím, patnáct set. Ale i přesto jako. Mít v kapse patnáct set, tak co s tím budu dělat? Měli by na tomhle určitě něco začít [dělat], protože pak ať se nediví, že se ty lidi opravdu tam vrací, protože jsou prostě některý lidi, který pevnou vůli nemají a začnou kolabovat třeba na tomhle problému, že začnou panikařit a říkat si: „Tak a jsem v háji. Co mám jako dělat?“ (informant/ka, 26 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 5 let).

Informant/ka naráží na dnes již poměrně často rozšířenou praxi, kdy úřady práce často vyplatí pouze jednorázovou dávku ve výši 1000 Kč v rámci mimořádné okamžité pomoci, ačkoliv mohou vyplatit v dalším sledu více prostředků. Zároveň si někteří informanti/ky v rozhovorech stěžovali na rozcházející se informace ohledně žádání o sociální asistenci i nároků, které musí splňovat. Problém je ve skutečnosti, že úřady práce lokálně a regionálně rozhodují často značně rozdílně a není mezi nimi žádná konzistence. To znamená, že na jednom úřadu práce lze ve stejné životní situaci získat větší sociální asistenci než na jiném úřadě (v souvislosti s propuštěnými osobami částečně viz Tomášek et al. 2017). V druhé části citátu pak informant/ka velmi dobře vystihuje, že materiální deprivace a absence pomoci ze strany veřejných institucí může být velmi důležitým faktorem, který zapříčiní nebo zesílí úzkost, o níž jsme psali výše, a daná osoba celou situace nezvládne a skončí zpátky ve vězení.

Jak jsme již poukazovali s materiální deprivací a dluhy a exekucemi souvisí i problém **bydlení**, respektive nestabilního důstojného ubytování. Do takového ubytování nepočítáme **azylové domy a ubytovny**, které jsou velmi problematické a jejich prostředí může být spouštěčem problémů, které danou osobu přivedly do vězení (užívání drog nebo impulsivní chování). Ostatně to jasně vyjádřil i jeden/jedna z našich informantů/tek:

Na ubytovnu prostě, to není bydlení, to je, to je jak vracečka zpátky. Tam jsou alkoholici, narkomani, nevím, co tam ještě je (informant/ka, 33 let, 7 let ve vězení, v minulosti probační dohled na 1,5 roku).

Informant/ka měl/a navíc problémy s užíváním drog, takže sám/sama reflexivně uznal/a, že prostředí ubytovny je pro něj/ni velmi rizikové. Nicméně i přes nevhodnost azylových domů a ubytoven je to bohužel často jediná možnost nějakého ubytování pro propuštěné osoby, jelikož jiné varianty pro ně nejsou dostupné. Důvodem je zejména stále chybějící legislativa týkající sociálního bydlení a její implementace v praxi, nedostatečná podpora pomocí již existujících nástrojů (viz nefungující mimořádná okamžitá pomoc určená k úhradě kauce, o níž jsme pojednávali výše) a absence specializovanějších nástrojů, například domů na půli cesty apod., a jejich systematická implementace. Tyto problémy se samozřejmě dotýkaly i osob, které v našem vzorku měly relativně stabilizovanou situaci, kdy v některých případech byla tato situace stabilizována pouze díky pomoci rodiny, která zaplatila dluhy a tím odňala exekuční srážky z našich informantů/tek. Nicméně někteří toto štěstí neměli, jak

ukazuje jeden/jedna informant/ka, který/která nechtěl/a na ubytovnu, tak bydlel/a **formou spolubydlení:**

Tak samozřejmě, je to spolubydlení, kdy [...] je to třípokojový byt a každý tam má svůj soukromý pokoj a společnou kuchyň a to sociální zařízení. No a jsem vlastně blíž k té práci, takže mám kratší cestu do práce a lepší prostředí. No a co je jako...co jakoby řeším teďkon jakoby do budoucna, je, že to je takový můj cíl, si najít za nějakou rozumnou cenu...vlastně já bych chtěl/a do budoucna mít samostatné jakoby bydlení. Úplně nějakou malinkatou, já nevím, třeba dvacet metrů čtverečních, řeknu, jakoby garsonku, protože jakoby úplně dlouhodobě jako nebo nějak celoživotně nechci úplně bydlet formou spolubydlení, protože vlastně [...] za mnou jako jezdí rodina jako tam, ale přece jenom v tom... když tam ještě jsou další lidé...to soukromí je tam trošičku...trošičku jakoby omezené, když to takhle řeknu i (informant/ka, 52 let, 3 roky ve vězení, probační dohled na 6,5 roku).

Spolubydlení může tedy být určitou variantou pro propuštěné osoby s tím, že se po nějaké době posunou do svého nebo samostatného bydlení. Nicméně tato varianta určitě není schůdná pro všechny propuštěné osoby, protože vlivem prizonizace jsou často oslabeny jejich sociální dovednosti (viz Mertl 2020), které jsou pro tuto formu bydlení velmi důležité. A vzhledem k celkové současné bytové situaci, kdy **v ČR není stabilní bydlení dostupné obecně** (viz Samec 2018), je také otázkou, zda mají propuštěné osoby následně reálnou možnost, dosáhnout na vlastní bydlení.

Pět informantů/tek mělo **zkušenosti se závislostí na psychotropních látkách**, přičemž čtyři byli uživatelé/uživatelky drog a jeden/jedna byl/a závislý/závislá na **alkoholu**. Závislosti na psychotropních látkách se také do jisté míry podílely i na jejich trestné činnosti a pobytu ve vězení, takže závislost pak samozřejmě řešili i po propuštění. Zajímavá byla skutečnost, že všichni prošli určitým terapeutickým programem ve vězení a tři z nich patřili do skupiny našich informantů/tek, která měla relativně stabilizovaný život. Z těchto pěti informantů/tek měli v době rozhovoru probační dohled pouze tři, přičemž povinné testování na psychotropní látky měl pouze jeden/jedna z nich:

[...] občas probíhají nějaké ty testy, tak trošku jiná forma než v tom vězení, je to nějaká tyčinka s vatou na sliny. V tom vězení byly testy na moč, ale jinak je to zatím všechno v pořádku (informant/ka, 39 let, 4,5 roku ve vězení, probační dohled na 5 let).

Daný/daná informant/ka celou situaci bral/a spíše již rutinně a neuváděl/a, že by ho/ji celý proces jakkoliv zatěžoval. Důležitá je také skutečnost, že citovaný informant/ka spolu s ještě jedním/jednou informantem/tkou opět **velmi aktivně využívali specializovanou pomoc NNO**, což bylo velmi důležité, a to i s ohledem, že problematika drog může být velmi citlivým tématem. Druhý/druhá zmiňovaný/á informant/ka pak popisoval/a, jak mu/jí spolupráce s NNO pomohla, stabilizovat vlastní situaci, a to až do té míry, že už pro něj/ni byla další spolupráce přitěžující:

[...] závislý/á na drogách [už] nebudu. Takže jsem to [spolupráci s NNO] ukončil/a, a hlavně teďka momentálně už jako s nimi jakoby nechci spolupracovat, s žádnou neziskovkou ani [konkrétní NNO], protože pro mě to je pak jakoby psychicky náročné a časově taky náročné. Já už jsem vlastně v tu dobu po propuštění spolupracoval/a, dejme příklad, asi s pěti nebo šesti organizacemi, už jsem si připadal/a jako blázen, kdy už se to na mně valilo ze všech stran, takže dneska je pro mě lepší, když už jsem bez těch organizací. Jako oni mi všichni strašně pomohli, každá ta organizace byla suprová. Ale pak už časem, když se to nějak stabilizuje, tak už pak to musíte odbourávat... (informant/ka, 26 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 5 let).

Určitá vyčerpanost také byla způsobena skutečností, že daný/daná informant/ka se již posunul/a a **řešil/a jiné problémy** spojené zejména s materiální deprivací, bydlením a péčí o děti, s čímž jí dané subjekty nemohly pomoci. Zároveň citát také odkazuje k situaci, kdy se na podmíněně propuštěnou osobu „naválí“ po propuštění velké množství povinností, což může vyvolat úzkost nebo **kolizi mezi jednotlivými programy a povinnostmi**. Vedle jednoho/jedné informanta/ky, který/která měl povinného testování nařizeno v rámci probačního dohledu, pak ještě informant/ka, který/která byl/a závislý/závislá na alkoholu, měl/a soudem nařizenou ústavní léčbu, takže docházel/a ambulantně na pravidelné léčení a testování. Stejně jako tomu bylo u probačního dohledu, i zde daná osoba vnímala ambulantní docházení jako rutinní povinnost, kterou dodržovala a podle svých slov abstinovala v době rozhovoru nejdéle ve svém dospělém životě.

S vážnými zdravotními problémy se potýkali dvě/dva informanti/ky, přičemž jeden z nich měl i kombinované problémy:

[...] já jsem astmatik/astmatička, [...] mám cukrovku, teď mám vlastně, teď budu řešit, jsem byl/a na operaci [...] karpál[ů] [...], [ale to] se bude zpátky operovat, no, ale já si to mám rozmyslet, bo já už s tím půl roku [nemůžu hýbat] [...] Jděte do

práce někde. Tak já bych šel/šla na brigádu, ale já mám zatím s tou rukou, jak mám problémy, říkám s tím, až se to spraví nebo nespraví [...] (informant/ka, 52 let, 3 roky ve vězení, probační dohled na 6,5 roku).

Daná osoba navíc v době rozhovoru řešila problém, že jí **byl snížen stupeň invalidity** z třetího stupně na druhý, s čímž se mimo ztráty části příjmu pojí také nutnost registrace na úřadu práce a povinnost aktivního hledání vhodného zaměstnání. I proto v citátu informant/ka řeší, že by nahradil/a příjmy, které vypadly nějakou formou přivýdělku, ale jeho/její zdravotní stav mu/jí to jednoduše neumožňoval. Zároveň informant/ka čekal/a, jak dopadne jeho/její odvolání proti rozhodnutí o snížení stupně invalidity, ale odvolací řízení se velmi protahovalo. Druhý/druhá informant/ka měl/a rozdílnou zkušenost:

Já jsem vlastně předtím, než jsem, než jsem se dostal/a do toho vězení, tak já jsem vlastně, já mám nějaké špatné oči, asi od narození, nebo zhruba někdy z tohoto období. Oni přesně neví, co se mi s tím stalo, mám něco se sítnicí a nejde s tím jaksi nic dělat. Takže vlastně já jsem si dřív hledal prostě po škole zaměstnání bez čehokoli k tomu a zjistil jsem, že to je nemožné, a tam [ve věznicích] mě přiměli k tomu, abych si vyřešil důchod a prostě ty papíry kolem těch očí, takže vlastně díky tomu jsem si našel teďka vlastně zaměstnání, když jsem dal vlastně tam na rady těch... dejme tomu vychovatelů a probační služby a tak (informant/ka, 39 let, 4,5 roku ve vězení, probační dohled na 5 let).

Informant/ka měl/a možnost dobu ve věznění využít k zařazení záležitostí, na jejichž vyřizování neměl/a kapacitu nebo kompetence mimo něj, což mu/jí následně ulehčilo i situaci po propuštění. V tomto ohledu je příhodné poznamenat, že k vyřízení dopomohla také účast v programu Křehká šance a celkové sestavování dokumentace k podmíněnému propuštění. V době rozhovoru si pak informant/ka vyřizoval/a i přiznání částečného invalidního důchodu, na který nicméně neměl/a ještě nárok, jelikož neměl/a odpracován dostatečný počet let. Zde ale opět pomohla matka informanta/tky, která měla částku doplatit s tím, že jí to bude informant/ka postupně splácet.

Poslední problém, s nímž se musely propuštěné osoby potýkat, identifikovaný v tomto výzkumu byla **stigmatizace v důsledku trestní a vězeňské minulosti**, kterou ovšem, pociťoval/a a vyjádřil/a pouze jeden/jedna informant/ka:

Ale uchyť/uchytl jsem se jako teda docela dobře, akorát teď na mě někdo v práci vybalil, že bych mohl/a mít záznam v rejstříku trestů. Takže teď to budu muset

nějakým způsobem řešit, no. Protože jakoby nadřizení si mě oblíbili, rádi by to jako by zažehlili, ale nějak prostě, nějaká nenechavka prostě vyloženě, někomu tam vadím prostě, a tak to chce otevřít, jo (informant/ka, 29 let, 6 let ve vězení, probační dohled na 7 let).

Tento typ stigmatizace, tedy cílené využití trestní minulosti vůči někomu, může být potenciálně možná nejvíce nebezpečným, jelikož často přichází v době, kdy už má propuštěná osoba relativně stabilizovanou situaci a může tak celé vynaložené úsilí vymazat. Informant/ka má naštěstí oporu ve vedení, které sice o trestní minulosti nevědělo, jak uvedl/a, ale po zkušenostech s jeho/jejím pracovním nasazením ho/ji podporují a motivují, ať se tím netrápí.

Ve závěru této kapitoly se ještě podíváme na druhý relevantní faktor, který odlišoval tři informanty/ky, jejichž situace byla nestabilní, od šesti informantů/tek, jejichž situace byla relativně stabilní, a sice **absolvování terapeutického programu ve věznici**. Celkově nějaký program, ať už standardizovaný při výkonu trestu v běžném oddíle nebo na specializovaném oddíle, absolvovalo sedm informantů/tek. Nejčastěji byly programy zaměřeny na práci se spáchaným trestným činem, impulsivní/agresivní chování a na užívání drog. Reakce našich informantů/tek byly velmi pozitivní, kdy někteří sami říkali, že to pro ně byla velmi přínosná zkušenost, ale i vlažnější. Nicméně nejenom že absolvování terapeutických programů výrazně přispívá ke snížení možnosti návratu do výkonu trestu (Jiříčka, Kejřová 2015; Jiříčka, Prokešová 2012), ale i z našich zkušeností jako výzkumníků bylo při rozhovorech často velmi znát, pokud daná osoba prošla terapeutickým programem ve věznici. Takoví informanti a informantky často uměli lépe mluvit o své minulosti a bylo patrné, že ji alespoň částečně již zpracovali a vzali si z ní něco, co jim pomáhalo v jejich situaci mimo vězení. Je samozřejmě nutné poznamenat, že absolvování terapeutického programu ve věznici byla často nutnost k úspěšnému řízení o podmíněném propuštění. Informanti/ky tak často uváděli, že se účast na programech byla spíše pragmatickou volbou, kterou pak mohli vykázat do dokumentace. Nicméně i v těchto případech pak zpětně informanti/ky byli schopni/né vyhodnotit přínosnost daného programu:

[...] já jsem měl/a, kromě teda těch drog, takové jako problémy se zvládním výbušnosti, že vlastně, to vlastně i ty paragrafy, co jsem měl/a, tak to tak nějak dokreslovaly, a přes toho vězeňského psychologa jsem se tam dostal/a k programu zvanému Relaxace, autogenní trénink a Jacobsenův trénink, který mi

pomohl vlastně tu výbušnost zvládat tak jako takovým způsobem, že prostě mě to fakt jako mile překvapilo, že jsem... Já jsem od toho, abych vám pravdu řekl/a, moc nečekal/a. Já jsem si říkal/a, že to je jenom něco takového prostě, abych si něco splnil/a jako v rámci toho... té výbušnosti prostě, ale opravdu jako to bylo takovým přínosem, že...že vlastně jsem poznal/a, co to tělo dělá, když se člověk naštve a jde to vlastně hnedka ze začátku nějakým způsobem utnout, že to vlastně...to přejde do té fáze, kdy člověk začne zuřit, jo, a že to mně fakt přišlo jako opravdu skvělá věc, jako (informant/ka, 39 let, 4,5 roku ve vězení, probační dohled na 5 let).

Zmíněný citát poukazuje na typickou a často se odehrávající skutečnost, a sice že vězněná osoba se na program přihlásí z pragmatického důvodu, ale proces absolvování programu na ni má vliv, čímž začne sama mít zájem na jeho plnění a absolvování. Pragmaticčnost tak není v tomto případě na škodu, ale může být prvotní vhodnou motivací pro danou osobu, aby se přihlásila do terapeutického programu. A samotné absolvování terapeutického programu pak může být, jak jsme již uváděli, velmi důležitým a výrazným faktorem v úspěšném návratu/znovuvedení do společnosti.

Vnímání probačního dohledu a spolupráce s PMS

V této poslední podkapitole se budeme věnovat, jak vnímali naši/naše informanti/ky probační dohled PMS a jak se případně probační úředníci/úřednice podíleli na řešení problémů a zmenšování bariér, které jsme uváděli v předešlé podkapitole. Celkově sedm informantů/tek popisovalo své zkušenosti s PMS a setkávání s úředníky a úřednicemi ve smyslu, že bylo alespoň v počáteční fázi formální a spočívalo pouze v kontrole plnění podmínek. Z těchto sedmi informantů/tek pak tři vyprávěli, že se svým úředníkem nebo úřednicí navázali po nějaké době důvěrnější vztah a interakce začaly mít více podobu sociální práce. Pouze jeden/jedna informant/ka pak popisoval/a probační dohled čistě jako interakci, která má spíše blíže k sociální práci. A poslední informant/ka pak probační dohled zažil/a dávno v minulosti a byl/a si pouze schopen/na vybavit, že jej úspěšně splnil/a, nicméně přesnější detaily již ne.

Informanti/ky, kteří/které uváděli, že s nimi úředník/úřednice jednal/a čistě formálně typicky poukazovali na slabý zájem, jak se mají a co řeší za problémy, a naopak velký zájem o dokládání různých aktivit, které měli vyvíjet. Formálnost pak reprezentativně vyjadřuje tento citát:

A po propuštění vlastně tam docházím jakoby každéj druhej měsíc a doposavad jsem měl/a staršího pána, kterej prostě jako nic moc. Já jsem přišel/přišla: „Můžu se zeptat, jak se máte? Jak se daří“ Já mu řekl/a, že je všechno v pořádku, protože ty problémy rozebírám spíš s kurátorkou a s ostatníma lidma, takže když jsem odcházel/a domů...Teď mi změnili probačního na takového mladšího chlapa a... vlastně dá se říct, že bych řekl/a že probační a mediační služba nemá vůbec žádnéj vliv nebo...nedokážu říct, že by nějak hodně pomáhali anebo že se zajímají úplně do podrobností a že jsou nápomocní. Neřekl/a bych. [...] Takže já bohužel nemůžu říct, že ta probační a mediační služba by nějak jako výrazně pomáhala. Spíš je to opravdu jenom o tom dohledu (informant/ka, 26 let, 4 roky ve vězení, probační dohled na 5 let).

Z citátu je patrné, že formálnost zapříčinila navázání nepříliš důvěrného vztahu, což dále vyústilo v omezené sdílení informací na nejnужnější minimum a chápání probace čistě jako dohledu. To mohlo v určitém momentu komplikovat probační dohled (byť informant/ka s jeho plněním neměl/a žádné problémy), kdy by se s více informacemi dalo předcházet konfliktním a problematickým situacím. Zároveň je patrné, že je přílišnou formálností značně oslaben potenciál probačního dohledu, který může v základním slova smyslu velmi dobře sloužit jako nástroj pro psychologickou podporu a řešení konkrétních problémů, s nimiž se daná osoba potýká, jak jsme uváděli v teoretické kapitole.

Kombinaci formalizovaného přístupu a sociální práce dokreslují výpovědi zejména dvou informantů/tek:

Takže ze začátku chodím po tom měsíci, ale postupně se ta doba bude snad jako by prodlužovat [...] vždycky jí [probační pracovníci] přinesu aktuální výplatní pásku i nájemní smlouvu, a pravděpodobně teď se připravuje nějaká návštěva, že mě přijde navštívit do místa bydliště. [...] to se mi třeba líbilo, že, říká, ať si nehledám už nic nějak jakoby fyzicky náročného, že člověk má nějaký věk a že prostě, aby člověk prostě úplně jakoby, když to řeknu takhle, úplně nějak neudřel, jo [...] Jako cítil/a jsem, že jí na člověku jako záleží. To chci jako, tím jsem teď chtěl/a říct to, proč o tom mluvím, že jsem neměl/a ten pocit, že by mě bral/a jenom jako... jakoby nějakého člověka, se kterým teď má nějakou schůzku ohledně...aby zjistila a zkontrolovala, jestli je všechno v pořádku, ale že i takový ten lidský...třeba ten přístup jsem tam cítil/a (informant/ka, 52 let, 3 roky ve vězení, probační dohled na 6,5 roku).

[...] ze začátku jsme si jakoby vymezovali prostor, protože slečna [probační pracovnice] byla celkem asertivní [...], [ale] nakonec spolu vycházíme výborně [...] Já jsem si myslel/a, že to bude jenom takové okolo, prostě abych nepáchal/a, abych prostě fakt dodržoval/a podmínku, ale [...] nevěděl/a [jsem] že mě bude řešit opravdu jako člověka. Že mě nebude řešit jako pořadové číslo [...] Naopak, opravdu ji zajímají moje pohnutky a chce vědět prostě, co se ve mně děje [...] (informant/ka, 29 let, 6 let ve vězení, probační dohled na 7 let).

Na obou citátech je vidět, že informanti/tky velmi kladně hodnotili, když o ně probační úředník nebo úřednice projevil/a zájem a nezajímalo ho/ji pouze plnění formálních náležitostí dohledu. A to i v případech, kdy probační úředník nebo úřednice nezajistili pomoc v praktickém slova smyslu, ale „pouze“ si s nimi povídali a navazovali důvěrnější vztah. Zároveň se **popisovaná podoba takového probačního dohledu podobá přístupu založeném na sociální práci**. Podobně vnímal/a svůj probační dohled i jediný/á informant/ka, který/která neuváděl/a jakoukoliv počáteční nebo pozdější formalizovanost a celkově jej vnímal/a čistě v intencích sociální práce.

Mimo psychologické podpory však nikdo nevedl, že by mu/jí probační úředník nebo úřednice pomohl/a s řešením konkrétních problémů, které po propuštění museli řešit. **V tomto ohledu určitě hrál roli specifický vzorek**, s nímž jsme mluvili, kdy všichni informanti/tky, kteří měli relativně stabilizovanou situaci, **těsně spolupracovali na řešení svých problémů s NNO a sociálními kurátory a kurátorkami, takže neměli potřebu do celého procesu zapojovat i PMS. Ostatně někteří/některé informanti/tky tuto skutečnost i zmiňovali, přičemž vyjádřili přesvědčení, že kdyby požádali o pomoc probačního úředníka nebo úřednici, pak by se jim pokusil/a pomoci vyřešit daný problém**. Nicméně i přesto je potřeba jasně říci, že jsme ve vzorku neměli informanta/tku, kterému/které by probační úředník nebo úřednice například pomohl/a zajistit stabilnější bydlení nebo zaměstnání, případně vyřídit insolvenční apod.

Na druhou stranu čtyři informanti/tky spontánně uvedli, že občasně musí řešit časovou **kolizi mezi návštěvami PMS a dalšími aktivitami**. Kolize panovala zejména se zaměstnáním navštěvování dalších nařízených programů, které mohly být i mimo místo, kde se nacházela kancelář PMS a místo bydliště dané osoby, a případně kolizi s péčí o děti. V tomto ohledu, jak poukazoval/a jeden/jedna informant/ka, může být problematická zejména situace, kdy daná osoba nastoupí do zaměstnání a pociťuje úzkost ze skutečnosti, že její pozice vzhledem k trestní minulosti není příliš silná, a

navíc musí žádat zaměstnavatele o uvolnění na schůzku s PMS, což může danou pozici dále oslabit. Ani jeden/jedna informant/ka navíc v této souvislosti nezmínil/a, že by probační úředník nebo úřednice nějakým způsobem komunikoval/a se zaměstnavatelem a celou situaci se pokoušel/a vysvětlit. Naopak vše museli vždy obstarat informanti/ky, přičemž dva/dvě uvedli, že jim jejich probační úředník/úřednice doporučil/a, že pokud jim zaměstnavatel nevyhoví, mají mu sdělit, že má v této věci povinnost danou osobu uvolnit. Je však otázkou, zda je vhodné, aby propuštěné osoby ve své slabé pozici takto jednaly se zaměstnavateli, kteří by celou situaci mohli vnímat konfliktně a ukončit s danou osobou pracovní poměr. Občasně byl také **problém, sladit probační dohled a spolupráci s NNO a sociálními kurátory a kurátorkami**, a to ve smyslu určité únavy daných informantů/tek z velkého množství schůzek a zařizování.

Dva typické případy v našem vzorku

Pro názornější pohled na námi zjištěné skutečnosti se nám zdálo vhodné, vytvořit ještě dva, pro náš vzorek typické případy propuštěných osob, které by reprezentovaly výše zmíněné skupiny osob v nestabilizované, respektive v relativně stabilizované situaci po propuštění.

V rámci prvního případu, který zohledňuje nestabilizovanou situaci, kterou jsme pozorovali u tří informantů/tek, bylo typické, že daná osoba měla za sebou vícenásobný pobyt ve vězení a během svého života nevyužívala jakoukoliv síť komplexní podpory (například kombinaci pomoci od NNO a sociálních kurátorů a kurátorek). Taková osoba se přitom potýkala s problémy, které bez pomoci nemohla sama vyřešit: závislost na alkoholu, závislost na jiných drogách a impulsivní/agresivní chování, nestálé bydlení, materiální deprivace a dluhy/exekuce. Tyto problémy navíc působily provázaně a navzájem se podporovaly. Specifikem byla absence podpory rodiny, která byla způsobena skutečností, že již nikdo z rodiny, kdo by poskytl podporu, nezbýval, rodina nechtěla danou osobu podpořit nebo daná osoba nechtěla od rodiny pomoci („nechtěla být na obtíž“). V rámci vězení pak taková osoba neprošla žádným terapeutickým programem, případně prošla až při opakovaném pobytu ve vězení, tedy relativně pozdě. S ohledem na probační dohled se taková osoba setkala pouze formální kontrolou ze strany probačního pracovníka nebo pracovnice, což odpovídalo přístupu probace jako formě a prodlouženému trestu a v jejich situaci jim tato forma probačního dohledu nic nepřinesla.

Naproti tomu ve druhém případě vztahujícím se k informantů/tkám, kteří měli relativně stabilizovanou životní situaci, bylo typické, že taková osoba byla ve vězení poprvé, prošla ve vězení terapeutickým programem a spolupracovala s NNO a sociálním kurátorem/kurátorkou na řešení svých problémů a snižování bariér. Taková osoba se potýkala se stejnými nebo velmi podobnými problémy jako osoba v prvním případě, nicméně využívala kombinovanou pomoc ze strany NNO a sociálních kurátorů a kurátorek. Přesto však některé problémy přetrvávaly, zejména dluhy/exekuce, které byly pro dané osoby stále neřešitelné i přes poskytovanou pomoc. Důvodem bylo špatné systémové nastavení exekucí, zejména s ohledem na příliš nízké nezabavitelné minimum, a oddlužení v podobě insolvence, která byla těžko dosažitelná. Pokud daná osoba měla vyřešené dluhy a exekuce bylo to pouze díky pomoci rodiny nebo partnera/partnerky, kteří pomohli se splacením dlužné částky. Na dluhovou problematiku byla navázána také otázka bydlení a jeho stability – pokud osoba měla stabilní bydlení, bylo to často výhradně díky pomoci další blízké osoby, která poskytla prostředky na zaplacení kauce do nájemního bytu nebo přímo hradila náklady spojené s bydlením. Proto situaci ve druhém případě označujeme jako relativně stabilizovanou. Co se týče probačního dohledu, tak se daná osoba častěji setkávala s méně formálními interakcemi ze strany probačních pracovníků a pracovníc, kteří měli o danou osobu zájem a snažili se ji podporovat. Psychologická podpora byla pro danou osobu velmi důležitá a do určité míry překvapivá a neočekávaná. Přestože probační úředníci a úřednice poskytovali psychologickou podporu a projevovali zájem o danou osobu, s praktickými problémy jí nepomáhali. To bylo do určité míry dáno i naším vzorkem, kdy jsme informanty/ty získávali přes NNO a sociální kurátory a kurátorky, takže spolupráce probíhala v hlavní míře spíše s těmito subjekty. Přesto však měla osoba v tomto druhém případě pocit, že kdyby chtěla, probační úředníci/úřednice by jí pomohli.

Diskuze nad poznatky a závěr

Náš výzkum pařil svým rozsahem do velmi malých, takže samozřejmě nemůžeme naše poznatky generalizovat a je potřeba, tuto zprávu chápat spíše jako příspěví do problematiky (post)penitenciární péče a probačního dohledu.

Ze dvou popsáných případů, které jsou založeny na datech a poznatcích, které jsme vytvořili, lze dobře pozorovat příklady dobré praxe a nevyhovující, respektive nefunkční praxe. **Dobrá praxe** spočívá zejména v práci s danou osobou již ve vězení,

a to zejména prostřednictvím včasného a úspěšného absolvování terapeutického programu zacíleného na zjištěné potřeby dané osoby. V tomto ohledu je výrazným motivačním prvkem pro absolvování takového programu právě podmíněné propuštění, k němuž vězněné osoby potřebují zpravidla prokázat, že prošly podobným programem. Další dobrou praxí byla kombinovaná a propojená pomoc ze strany NNO a sociálních kurátorů a kurátorek, která byla opět zacílená na potřeby dané osoby a měla podobu terénní asistence a doprovodu. A poslední příkladem dobré praxe byl samotný probační dohled pojatý jako sociální práce. Přestože jsme v našem vzorku neměli informanta/tku, které by PMS nějak prakticky pomohla s jejich problémy a bariérami, informanti/tky vnímali i zájem a psychologickou podporu ze strany probačního úředníka a úřednice jako důležitý faktor.

Naopak **nevyhovující, respektive nefunkční praxe** spočívala v absenci nebo nevhodném absolvování zacíleného vězeňského terapeutického programu; nedostatečně provázané a systematické podpoře po propuštění; a také ve formalizovaném pojetí probačního dohledu jako formy represe a prodloužení trestu.

Vedle dobré a nevyhovující praxe se dále projevovaly i **strukturní nebo systémové nedostatky českého prostředí** – nemožnost efektivně řešit dluhy a exekuce a velmi komplikované (a v některých případech nemožné) zajištění stabilního bydlení. Oba systémové problémy, jimž by pomohly změny v nastavení exekucí (sjednocení exekucí, vyšší nezabavitelné minimum apod.), dostupnější insolvence a existence dostupného bydlení (například ve formě sociálních bytů), jsou v této chvíli již notoricky známé (Mertl, Bareš 2017, 2018). V tomto ohledu nemůže pomoci spolupráce s NNO, sociálními kurátory/kurátorkami a ani probační dohled pojatý jako sociální práce, jelikož jednoduše nemá propuštěné osoby „kam posouvat“ a situace propuštěných osob je značně odvislá od současného systémového nastavení. Z toho vyplývá, že alespoň v těchto rovinách je potřebná hlubší systémová změna.

Vedle příkladů dobré a špatné praxe bychom se ještě chtěli věnovat jednomu českému specifiku, které vyplynulo z rozhovorů a které je typickým problémem české (post)penitenciární péče, a sice **absence určitého minimálního standardu nebo jednotnější kultury, která by zaručovala alespoň podobné podmínky pro všechny vězněné a propuštěné osoby** (více viz Mertl, Bareš 2017, 2018; Tomášek et al. 2017). V našem případě to znamenalo, že ve věznicích byla různorodá možnost využít fungující PMS, docházející neziskové subjekty (a jejich ochotu spolupracovat a zaručit se za danou osobu) a fungující spolupráci se sociálními kurátory/kurátorkami.

Do celého procesu pak vstupovaly také soudy a zejména osoby soudců a soudkyň. Ti často sehrávali klíčovou roli v konečném rozhodnutí o podmíněném propuštění. A posledním rozdílovým faktorem byl program Křehká šance, který běžel v některých věznicích a jeho absolvování lépe připravovalo dané osoby na soud týkající se rozhodnutí o podmíněném propuštění. Ve výsledku to pak znamenalo, že některé věznice poskytovaly „lepší komfort“ při přípravě podmíněného propuštění a zvyšovaly tak pravděpodobnost úspěchu řízení než jiné věznice a že soudci a soudkyně byli v některých lokalitách obecně více nebo méně nakloněni k rozhodnutí o podmíněném propuštění. V praxi pak mohla osoba s podmíněným propuštěním uspět v jedné věznici, ale pokud by podala stejný podnět a dokumentaci v jiné věznici, neuspěla by. Celkově tak rozkolísané podmínky, nedostatek informací, nejasnosti a vězeňská „mytologie“ spojená s podmíněným propuštěním mohla vyvolávala silný pocit rozčarování a (ne)existujících a (ne)fungujících pravidel, jak ukazuje citát jednoho/jedné informanta/ky:

Lepší je mít peníze, dát advokátovi, jo, třeba 100, těch 50, no. A jdete. Nemusíte mít probačky a nikoho za zádama, no (informant/ka, 33 let, 7 let ve vězení, v minulosti probační dohled na 1,5 roku).

Ačkoliv dobrý právní zástupce nebo zástupkyně je v soudních procesech často klíčovým a rozdílovým prvkem, pro většinu odsouzených je nedosažitelným ideálem, protože na jeho/její zaplacení nemají dostatek finančních prostředků. Zmíněný citát reprezentuje skupinu vězněných osob, které mohou ve spleťtém a často chaotickém prostředí žádosti o podmíněné propuštění spolupráci využít různé „racionalizačně-stabilizační“ strategie, jež jim sice jednorázově pomohou celou situaci uchopit, ale zároveň se začnou pohybovat mimo nastavená pravidla, což ztěžuje situaci jak jim, tak vězeňskému personálu, případně soudcům i soudkyním.

Jedním z nástrojů, který, jak se zdá, alespoň trochu omezoval vznik mytologie, rozčarování a pocitu, že systém funguje na základě nějakého nedeklarovaného principu, se ukazoval být program Křehká šance a parolové komise. Nicméně celkově je potřeba dbát, stejně jako v jiných sub-systémech českého vězeňství, na vytvoření určitých společných hodnot a jednotnější kultury, která by podmínky různých vězněných osob alespoň trochu sjednocovala a vyrovnávala.

Pokud se podíváme na námi vytvořené poznatky z hlediska našeho cíle, tedy, jestli může být probační dohled určitým pozitivním rozdílovým prvkem, který zvyšuje šanci na úspěšný návrat/znovuvedení do společnosti, tak si myslíme, že za určitých okolností ano. Náš vzorek byl sice malý a neposkytl jasné stanovisko k této problematice, jelikož naši informanti a informantky v důsledku úzké a fungující spolupráce se sociálními kurátory a kurátorkami a NNO příliš neřešili své konkrétní problémy s probačními úředníky a úřednicemi. Nicméně někteří/některé z nich byli velmi překvapeni přístupem a vstřícností probačních úředníků a úřednic a uváděli, že od nich cítí psychologickou podporu a že v případě potřeby by zřejmě dokázali pomoci i s praktickým problémy. **Z toho usuzujeme, že probační dohled má potenciál být nástrojem, který by mohl ulehčit propuštění z vězení, zejména s ohledem na úzkost po propuštění a některé praktické problémy. Nicméně tento potenciál je relevantní pouze v případě, že bude probační dohled vykonáván jako sociální práce a bude mít podobu spolupráce mezi úředníkem/úřednicí a propuštěnou osobou.** Tato skutečnost z našeho výzkumu i dalších výzkumů, ať už domácích nebo zahraničních, vyplynula jasně: **probační dohled jako forma a prodloužení trestu pouze nabaluje další povinnosti a nijak propuštěným osobám nepomáhá s návratem do společnosti. Někteří naši informanti/ky navíc stereotypně od probačního dohledu očekávali přesně tuto funkci a byli překvapeni, když měl dohled podobu blížící se sociální práci, a vnímali tuto skutečnost velmi pozitivně.** Zároveň je potřeba říci, že probační dohled je spojený s procesem podání žádosti ve vězení, což je procedura, která má také velký přínos na vězněné a posléze propuštěné osoby. Během tohoto procesu totiž musí konsolidovat různé stránky svého života, což jim pomáhá získat náhled na svoji trestnou činnost a zařídit si praktické konkrétní věci, například dokumentaci k dluhům a exekucím nebo žádost o přiznání invalidity. Pokud navíc měli/y informanti/ky možnost účastnit se programu Křehká šance, znamenalo to pro ně i určitý terapeutický přesah, neboť parolová komise jim dala zpětnou vazbu nejenom na jejich dokumentaci k podmíněnému propuštění, ale také na ně samotné. **Celkově tedy podmíněné propuštění s sebou nese potenciál lepší připravenosti vězněných osob na propuštění, protože jsou motivovány v rámci žádosti plnit terapeutické a poradenské programy a spolupracovat s veřejnými institucemi a NNO, a vyšší šanci na úspěšný návrat/znovuvedení do společnosti, jelikož mohou na tuto spolupráci navázat i po propuštění, které**

je navíc kontrolovanějším a pozvolnějším procesem, než je tomu u tzv. pevného výstupu.

Za pozornost stojí také zjištění, že okruh charakteristik, které jsou příznačné pro situaci propuštěných osob po opuštění VTOS se sice v mnoha parametrech shoduje bez ohledu na to, zda tyto osoby byly propuštěny podmíněně nebo v rámci pevného výstupu. I přesto ale mohou mít podmíněné propuštění (respektive přesněji řečeno s ním související aktivity během VTOS, které mu předcházejí - viz výše), v některých důležitých ohledech **vliv i na výchozí situaci osob po propuštění z VTOS.**

Kromě výše nastíněné „přípravy“, případně „nasměrování“ propuštěné osoby ještě během jejího pobytu ve VTOS a možnosti zajištění návaznosti aktivit (propuštěná osoba se jich účastnila ve VTOS i po jeho podmíněném ukončení) totiž platí, že u osob podmíněně propuštěných je **spolupráce s dalším odborníkem zpravidla více pravděpodobná a také podstatně těsnější**, než je tomu u osob propuštěných na pevně. **To platí především právě v případě podmíněně propuštěných osob s dohledem**, u nichž je spolupráce s dalšími odborníky (ať už se jedná o pracovníky/pracovnice PMS, kurátory/ky nebo zaměstnance/kyně NNO) po dobu trvání zkušební doby v podstatě vynucená tím, že je nezbytnou podmínkou pro další pobyt osoby mimo VTOS během této doby. Situaci těchto osob po propuštění charakterizuje podstatně striktnější tlak na nastavení určitého řádu, který je spojen s výkonem probačního dohledu (a to i tehdy, pokud je v rámci probačního dohledu akcentována rovina podpory a pomoci). Osoby propuštěné z VTOS podmíněně, jimž byl uložen dohled, tak jsou ve svých aktivitách nadále kontrolovány podstatně více než jiné osoby propuštěné z VTOS (jde přitom jak o faktickou kontrolu v rámci setkání s probačním pracovníkem/pracovnicí, tak o silnější symbolickou kontrolu, respektive sebekontrolu spojenou s podmíněností jejího pobytu mimo vězení, jež je přitom silnější i než u podmíněně propuštěných osob bez uloženého dohledu, neboť je podmíněna nejen nespácháním trestného činu, ale celkovým charakterem fungování osoby během zkušební doby). Větší míru kontroly spojenou s probačním dohledem uloženým těmto osobám ale současně provázely i další možnosti podpory a pomoci ve srovnání s jinými skupinami propuštěných osob. Tyto možnosti sice našimi informanty/kami nebyly využívány a vnímali je s určitým překvapením, ale věděli o tom, že v případě potřeby takovou možnost využít mohou.

Právě zmíněná větší provázanost mezi VTOS a pobytem mimo vězení, lepší připravenost osoby v souvislosti podáním žádosti o podmíněné propuštění a

intenzivnější (jakkoli v určitých případech primárně „vnucený“) kontakt s různými odborníky tak patrně představovaly okolnosti, jež mohly podmíněně propuštěným osobám s dohledem pomáhat zlepšit jejich možnosti strukturovat vzájemně se mísící problémy, jež musí propuštěné osoby tak jako tak všechny současně řešit bezprostředně po propuštění z VTOS. Je zřejmé, že právě takováto lepší **strukturace problémů** (jako např. jejich rozdělení na jednotlivé dílčí úkoly, možnost více se soustředit na plnění jednotlivých dílčích úkolů, stanovit si jejich pořadí, rozložit si jejich řešení podle jejich důležitosti apod.) **zakoušených bezprostředně po opuštění VTOS** může podstatným způsobem zlepšit celkové možnosti těchto osob řešit své problémy spojené s návratem/znovuvedením do společnosti. Jakkoli byl námi zkoumaný vzorek velmi malý, za pozornost v tomto směru stojí, že osoby dotázané v rámci tohoto výzkumu ve srovnání s jinými poznatky o situaci propuštěných osob **méně akcentovali problémy spojené se stigmatizací a méně také hovořili o** (právě se stigmatizací velmi často spojených) **problémech týkajících se získání zaměstnání, respektive legálního zaměstnání.**

I celkově lze konstatovat, že odpovědi námi dotázaných osob naznačovaly, že jednotlivé problémy, které tyto osoby řeší, patrně jsou v jejich případě **méně navzájem provázené**, než je tomu u osob propuštěných z VTOS všeobecně. Výpovědi propuštěných osob z obou těchto skupin se přirozeně týkají jak aktuálních, tak v minulosti řešených problémů nebo obtížných situací. Také pro propuštěné osoby obecně tak část jimi popisovaných okolností již aktuálně problém nepředstavuje. I tak ale srovnání výpovědí informantů/tek z tohoto výzkumu (tj. podmíněně propuštěných osob) s odpověďmi osob účastnících se našich předchozích výzkumů (tj. propuštěných osob obecněji) ukazuje, že podmíněně propuštěné osoby z tohoto výzkumu považovaly některé po propuštění zakoušené problémy již za uzavřené (vyřešené, v podstatě je již „netrápily“ apod.) a problémy, které zažívaly v současné situaci, vnímaly jako méně závažné a přesněji je charakterizovaly, než tomu bylo u osob propuštěných z VTOS obecně.

Zároveň jsme také u osob zkoumaných v tomto výzkumu zaznamenali **pomoc rodinných příslušníků** v podstatně větší míře, než bychom mohli na základě dosavadních výzkumů i zkušeností předpokládat obecně u osob propuštěných z VTOS. Stabilizace této oblasti života právě u velké části našich informantů/tek ale rozhodně není překvapivá, protože společně s příslibem bydlení nebo zaměstnání představuje stěžejní okolnost posuzovanou v žádostech o podmíněné propuštění.

Alespoň relativní stabilizace životní situace právě v této oblasti totiž představuje zásadní faktor pro možnosti úspěšného návratu/znovuvedení do společnosti, což dokazuje nejen dosavadní výzkum, ale i odpovědi našich inforematů/tek, u nichž jsme zaznamenali řadu odkazů na intenzivní kontakt s jejich rodinami již během VTOS i následnou pomoc po propuštění. Alespoň relativní stabilizaci rodinného zázemí tak lze vnímat jako charakteristiku, s níž se lze u osob propuštěných z VTOS podmíněně setkat častěji a tato okolnost tak může předznamenávat možnosti návratu/znovuvedení propuštěných osob do společnosti obecně (tj. i kdyby nebyly podmíněně propuštěny). Je ale zřejmé, že pokud této oblasti odsouzený věnoval svoji pozornosti během VTOS a jeho kontakt s rodinou se zcela nepřerušil, případně pokud tyto kontakty rozvíjel „až“ při podání žádosti o podmíněné propuštění (a to i kdyby ho k tomu vedly výhradně pragmatické důvody), ocitá se po propuštění v situaci, kdy problémy spojené s touto zásadní životní oblastí nemusí řešit společně s jinými oblastmi, a může tak podstatně více pozornosti věnovat své situaci právě v těchto dalších oblastech.

V obecné rovině lze konstatovat, že podobný princip může platit vice versa i v případech, když se odsouzený obdobným způsobem již ve VTOS (při podání žádosti o podmíněné propuštění) snažil řešit otázky týkající se zaměstnání, bydlení, závislosti nebo exekucí a dluhů. Je ale zřejmé, že v případě těchto oblastí představuje ukončení pobytu VTOS nadále velmi „ostrý předěl“, protože v těchto oblastech je z principu podstatně obtížnější, po opuštění VTOS skutečně realizovat cíle navržené, naplánované a „rozpracované“ ještě ve VTOS (s výjimkou např. situací, kdy je již ve vězení navázána spolupráce s konkrétním zaměstnavatelem, který má zájem o další zaměstnání téže osoby i po jejím propuštění, nebo kdy je již ve VTOS navázána spolupráce s organizací poskytující léčebný program v blízkosti místa bydliště po propuštění apod.).

K tomu, aby probační dohled námi zmiňovanými potenciál naplnil, **doporučujeme:**

- Zachování programu Křehká šance nebo podobného programu založeného na intenzivní přípravě na podmíněné propuštění a parolové komisi a následně jeho postupnou implementaci jako standardizované přípravy na podmíněné propuštění.
- Zvyšování dostupnosti a zlepšování kvality terapeutických a poradenských vězeňských programů, ať už se jedná o specializované oddíly nebo standardizované programy na běžných oddílech.

- Postupné sjednocování podmínek a požadavků spojených s žádostí o podmíněné propuštění a vytvoření určitého standardu, aby nedocházelo k jejich nejednoznačnosti a přílišné různorodosti a vězněné osoby neměly rozdílné šance pouze na základě věznice, v níž vykonávají trest.
- Podporovat přístup k probačnímu dohledu jako sociální práci, která má podporovat propuštěné osoby a pomáhat jim s jejich praktickými problémy, a to na základě zájmu o jejich situaci, zprostředkování (a nikoli předání) kontaktu s dalšími subjekty a terénní asistencí. S tím je spojena dostatečná personální kapacita PMS a odpovídající předpoklady personálu.
- Podporovat spolupráci a síťování mezi PMS, sociálními kurátory/kurátorkami, NNO a vězněnými/propuštěnými osobami. S tím je spojena dostupnost sociálních služeb, která je v některých oblastech velmi slabá a neodpovídá potřebám regionu.
- Systémovou změnu v oblasti dostupnosti stabilního bydlení, například ve formě sociálního bydlení, a také efektivnější využívání stávajících nástrojů na podporu stabilního bydlení, například mimořádné okamžité pomoci na úhradu kauce.
- Pragmatičtější řešení dluhové problematiky, aby byl celý systém udržitelný, tedy aby propuštěná osoba splácela dluhy svým věřitelům, ale zároveň se tím nedostávaly do existenčních problémů.

Literatura

AEBI, Marcelo F.; HASHIMOTO, Yuji Z. (2020): *SPACE II – 2019 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Persons under the supervision of probation agencies*. Strasbourg: Council of Europe.

ALIGIČ, Paul Dragoş; EVANS, Anthony John (2009): *The Neoliberal Revolution in Eastern Europe: Economic Ideas in the Transition from Communism*. Cheltenham: Edward Elgar.

BAREŠ, Pavel; MERTL, Jiří (2016): *Pilotní analýza ke zjištění systémových překážek a podmínek pro zaměstnávání osob po výkonu i ve výkonu trestu odnětí svobody*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

BARRY, Monica (2007): Listening and Learning: The Reciprocal Relationship between Worker and Client. In: *Probation Journal*, 54: 4, 407–422.

- BURNETT, Ros; MCNEILL, Fergus (2005): The Place of the Officer-Offender Relationship in Assisting Offenders to Desist from Crime. In: *Probation Journal*, 52: 3, 221–242.
- DAVIS, Celeste; BAHR, Stephen J; WARD, Carol (2013): The Process of Offender Reintegration: Perceptions of what Helps Prisoners Reenter Society. In: *Criminology & Criminal Justice*, 13: 4, 446–469.
- FARRALL, Stephen; BOTTOMS, Anthony; SHAPLAND, Joanna (2010): Social Structures and Desistance from Crime. In: *European Journal of Criminology*, 7: 6, 546–570.
- GARRETT, Paul Michael (2016): Confronting Neoliberal Penalty: Placing Prison Reform and Critical Criminology at the Core of Social Work's Social Justice Agenda. In: *Journal of Social Work*, 16: 1, 83–103.
- HALL, Stuart (2011): The Neoliberal Revolution. In: *Soundings*, 48: 1, 9–28.
- HANEY, Craig (2012): Prison Effects in the Era of Mass Incarceration. In: *The Prison Journal*,.
- JIŘIČKA, Václav; KEJŘOVÁ, Kateřina (2015): *Úvod do zkoumání efektivity intervenčních programů v českých věznicích II*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- JIŘIČKA, Václav; PROKEŠOVÁ, Eva (2012): *Úvod do zkoumání efektivity intervenčních programů v českých věznicích*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- KING, Sam (2014): *Desistance Transitions and the Impact of Probation*. London: Routledge.
- LEBEL, Thomas P. (2008): Perceptions of and Responses to Stigma. In: *Sociology Compass*, 2: 2, 409–432.
- MARTIN, Liam (2018): “Free but Still Walking the Yard”: Prisonization and the Problems of Reentry. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, 47: 5, 671–694.
- MATOUŠEK, Roman; LANG, Petr; GALAN, Samuel (2020): *Úspěšnost dávek mimořádné okamžité pomoci na úhradu jistoty (kauce)*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- MCGUIRE, James (2007): Programmes for Probationers. In: MCIVOR, Gill; RAYNOR, Peter (eds.), *Developments in Social Work with Offenders*, London: Jessica Kingsley Publishers, 153–183.

- MCNEILL, Fergus (2006): A Desistance Paradigm for Offender Management. In: *Criminology & Criminal Justice*, 6: 1, 39–62.
- MCNEILL, Fergus (2019): Mass Supervision, Misrecognition and the ‘Malopticon.’ In: *Punishment & Society*, 21: 2, 207–230.
- MERTL, Jiří (2017): *Přerozdělování Welfare: nástroj pomoci, nebo kontroly?* Brno: Doplněk.
- MERTL, Jiří (2020): „Musíte makat a poslouchat, no“: Vězení, potlačování autonomie a responsabilizace u vězněných a propuštěných osob v ČR. In: *Sociologický časopis*, 56: 4, v tisku.
- MERTL, Jiří; BAREŠ, Pavel (2017): Nejvýznamnější překážky uplatnění osob po výkonu trestu odnětí svobody na trhu práce. In: *FÓRUM sociální politiky*, 11: 1, 17–24.
- MERTL, Jiří; BAREŠ, Pavel (2018): *Zaměstnávání osob ve výkonu a po výkonu trestu odnětí svobody a přístup zaměstnavatelů k těmto osobám*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
- MURPHY, Daniel; FULEIHAN, Brian; RICHARDS, Stephen; et al. (2011): The Electronic “Scarlet Letter”: Criminal Backgrounding and a Perpetual Spoiled Identity. In: *Journal of Offender Rehabilitation*, 50: 3, 101–118.
- PORPORINO, Frank; FABIANO, Elisabeth (2007): Case Managing Offenders within a Motivational Framework. In: MCIVOR, Gill; RAYNOR, Peter (eds.), *Developments in Social Work with Offenders*, London: Jessica Kingsley Publishers, 184–211.
- ROBINSON, Richard (ed.), (2006): *The Neo-Liberal Revolution*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- ROZUM, Jan, JARKOVSKÁ, Lucie., KOTULAN, Petr. (2004): *Institut dohledu u podmíněného propuštění*. Praha: IKSP.
- ROZUM, Jan, KOTULAN, Petr, TOMÁŠEK, Jan, ŠPEJRA, Michal (2011): *Probační programy pro mladistvé*. Praha: IKSP.
- ROZUM, Jan, KOTULAN, Petr, VŮJTĚCH, Jan (2000): *Výzkum nově zavedených prvků probace do trestního práva ČR*. Praha: IKSP.
- SAMEC, Tomáš (ed.) (2018): *Jak zajistit dostupné bydlení?* Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- SCHINKEL, Marguerite (2014): *Being Imprisoned: Punishment, Adaptation and Desistance*. London: Palgrave Macmillan.
- SCHEINOST, Miroslav, HÁKOVÁ, Lucie, ROZUM, Jan, TOMÁŠEK, Jan, VLACH, Jiří (2014): *Sankční politika pohledem praxe*. Praha: IKSP.

STEVENS, Alisa (2013): *Offender Rehabilitation and Therapeutic Communities Enabling Change the TC Way*. London: Routledge.

TOMÁŠEK, Jan, DIBLÍKOVÁ, Simona, SCHEINOST, Miroslav (2016): *Probace jako efektivní nástroj snižování recidivy*. Praha: IKSP.

TOMÁŠEK, Jan; FARIDOVÁ, Petra; KOSTELNÍKOVÁ, Zuzana; et al. (2017): *Zaměstnání jako faktor desistence*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

TOMÁŠEK, Jan, HÁKOVÁ, Lucie, KOSTELNÍKOVÁ, Zuzana (2019): *Probace a její efektivita pohledem pachatelů, veřejnosti a médií*. Praha: IKSP.

VANSTONE, Maurice (2007): The Resettlement of Prisoners in England and Wales: Learning from History and Research. In: MCIVOR, Gill; RAYNOR, Peter (eds.), *Developments in Social Work with Offenders*, London: Jessica Kingsley Publishers, 184–211.

VS ČR (2020): *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2019*. Praha: Vězeňská služba České republiky.

WERTH, Robert (2012): I Do What I'm Told, Sort of: Reformed Subjects, Unruly Citizens, and Parole. In: *Theoretical Criminology*, 16: 3, 329–346.

webové stránky Probační a mediační služby ČR www.pmscr.cz.

webové stránky Vězeňské služby ČR www.vscr.cz.

zákon č. 41/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád) ve znění pozdějších předpisů.

zákon č. 253/1997 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon.

zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě ve znění pozdějších předpisů.

zákon č. 265/2001 Sb., kterým se mění zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník ve znění pozdějších předpisů.